

ס י מ ט

הנחת תפילין כל היום

א. העולה מהפסוקים ומדברי חז"ל

תפילין מוזכרת כמצוה המעידה על יציאת מצרים ועשויה להתקיים בזמנים מסוימים מצות תפילין מוזכרת בתורה בשני הקשרים שהם ארבעה. אחרי יציאת מצרים נאמרו שתי הפרשיות (שמות יג): "קדש לי" "והיה כי יביאך", ומצות תפילין מוזכרת בהן בהקשר של מצוות אחרות שנועדו להזכיר ולהורות שיצאנו ממצרים. העדות על יציאת מצרים נדרשת על ידי התורה רק בעתים ובאירועים מיוחדים כגון אכילת מצה וסיפור ביציאת מצרים "ביום ההוא" (שם, ח),¹ וכן מצות פדיון הבן וקדושת בכורות ופטר חמור.

תפילין מוזכרת גם כמצוה שמיועדת לחזק באופן תמידי את הקישור ליחוד ה' ואהבתו לעומת זאת מצות תפילין מוזכרת גם בפרשת "שמע ישראל" (דברים ו) ובפרשת "והיה אם שמע" (שם יא), שבהן משה רבינו מעורר את ישראל לאהוב את ה' יתברך בכל לבבם ובכל עת. בפרשיות אלה נראה שהמצוה אינה אמורה להתקיים רק בעתים מסוימים אלא המצוה צריכה להיות תמידית עד כמה שאפשר, כדי שהאדם יהיה קשור באהבתו יתברך וביחודו עד כמה שרק אפשר. התורה מצוה לאהוב את ה' בכל לבבנו וכו', ומצוה (שם ו, ו): "והיו הדברים האלה וכו' על לבבך". וכהמשך לזה היא מצוה על לימוד התורה² שצריך להתקיים בכל המצבים (שם, ז): "בשבתך בביתך

1. דהיינו בליל זה, בשעה שפסח מצה ומרור מונחים לפניך (סדר ההגדה).

2. בעניין היחס שבין מצות ת"ת ובין מצות ק"ש הנלמד מפסוק זה, יעוין בטל חיים (ק"ש ותפילין ח"א סי' א).

ובלכתך בדרך" וכו'. ובהקשר לזה היא מְצַנָּה לקשור את התפילין על היד³ ובין העיניים, וכן לכתוב את הדברים על מזוזות הבית ובשערים⁴.

מהגמרא נראה שנהגו להניח תפילין כל היום אבל אין מקור שכך הוא החיוב

במקומות רבים בגמרא נראה שאכן נהגו ישראל להניח תפילין כל היום, ואפילו כשהיו עסוקים במלאכתם, והיו חולצים את תפיליהם רק בלילה. והב"ח (או"ח סי' לו סק"ג) והגר"א (שם סק"א וסי' לח סק"ג) רצו להוכיח ממקורות אלה שזהו גדר המצוה⁵. ואולם נראה לכאורה שאין ראיה ממקורות אלה שיש חיוב להניח כל היום, אבל יש להוכיח שכך נהגו בפועל. הגמרא (ברכות כג ע"ב) אומרת: "אמר רבי יצחק: הנכנס לסעודת קבע חולץ תפיליו ואחר כך נכנס ופליגא דרבי חייא דאמר רבי חייא מניחן על שלחנו וכן הדור לר', ע"כ. ומבואר שבסתמא דמילתא ההנחה היא שהתפילין על האדם, והדיון הוא רק מה הוא עושה איתם כשהוא נכנס לסעודת קבע. וכן (שם ע"א): "הנכנס לבית הכסא חולץ תפיליו וכו'. אמר ר' יוחנן: ביום גוללן כמין ספר ומניחם בידו כנגד לבו, ובלילה עושה להן כמין כיס טפח ומניחן". ופרש רש"י (שם ד"ה ביום וד"ה ובלילה) וז"ל: "ביום – כשהוא חולצן בשביל בית הכסא גוללן כמין ספר כדאמרן. ובלילה – כשהוא חולצן בביתו על מנת להצניע עד הבקר", עכ"ל. ומבואר כנ"ל, ומבואר גם שהיו חולצים את התפילין רק בלילה. וזו היתה הסתמא דמילתא שעליה מדבר ר' יוחנן לכו"ע. וכן (ב"מ קה ע"ב): "היה נושא משאוי על ראשו ותפילין בראשו – אם היו תפילין רוצצות אסור, ואם לאו מותר. באיזו משאוי אמרו, במשאוי של ארבעת קבין. תני רבי חייא: המוציא זבל על ראשו ותפילין בראשו, הרי זה לא יסלקם לצדדין ולא יקשרם במתניו מפני שהוא נוהג בהן מנהג בזיון, אבל קושרם על זרועו במקום תפילין. משום דבי שילא אמרו: אפילו מטפחת שלהן

3. עניין הקשירה בתפילין מוזכר רק בהקשר הזה ולא בפרשיות הקודמות. מצד הפרשיות הקודמות נראה שמספיק עצם זה שהן יהיו על האדם.

4. הלבוש (סי' לו ס"ב) כתב: "ומצוותן להיות עליו כל היום, דהא סתם כתיב וקשרתם אותם וגו', משמע קשירה תמידית. ועוד כתיב והיו לאות על ירך ולזכרון בין עיניך, ואות וזכרון צריכין להיות תמידין", עכ"ל. ומבואר שהבין שגם מהפרשיות הראשונות יש ללמוד כן. ואולם נראה שאות יכול להתקיים גם במעשה חד פעמי (כמו הקשת בענן ואותות מצרים ושבט), וגם קשירה מלבד שהיא בהכרח אינה בת קיימא היא גם יכולה להיות לשעתה בלבד. אמנם נראה שאפשר ללמוד מההקשר של הפסוקים והפרשיות, ורק מהפרשיות האחרונות וכנ"ל.

5. הם הביאו את ההוכחות דלקמן על דברי הטור והשו"ע שם שציטטו את הרמב"ם דלקמן "שמצותן כך היא".

אסור להניח על הראש שיש בו תפילין. וכמה, אמר אביי: אפילו רבעא דרבעא דפומבדיתא, ע"כ. ומבואר שהיה מנהג להניח את התפילין אפילו בשעה שנושאים משאות. והיה פשוט לברייתא הראשונה שאפילו אם אדם נושא משא על ראשו עדיין יש לו להמשיך ולהניח את התפילין. ורק כאשר התפילין נמעכות בגלל משא בשיעור של ד' קבין יש לו לחלוץ את התפילין או להימנע מלשאת את המשא על ראשו. ולדעה האחרונה אין להניח משא על הראש בשיעור של רבעא דרבעא דפומבדיתא. ומפשוט הדברים נראה שעיקר ההנחיה הוא שלא לשים את המשא על הראש כשיש עליו תפילין, ולא שיחלוץ את התפילין בגלל המשא. ויעוין שם בפירוש רש"י (ד"ה אפילו) שכתב וז"ל: "אפילו מטפחת שלהן – שכורכין בה תפילין בלילה", עכ"ל. הרי שרק בלילה היו כורכין את התפילין במטפחת שלהם, ומזה גם יש ללמוד שבמשך כל היום היו מניחים את התפילין.

וכן נאמר (ביצה טו ע"א): "היה בא בדרך ותפילין בראשו ושקעה עליו חמה, מניח ידו עליהם עד שמגיע לביתו. היה יושב בבית המדרש ותפילין בראשו וקדש עליו היום, מניח ידו עליהן עד שמגיע לביתו", ע"כ. וגם מזה נראה שזו היתה מציאות שנהגה. וכן נאמר (עירובין צה ע"ב): "אמר רב הונא: פעמים שאדם בא מן השדה וחבילתו על ראשו, ומסלקן מראשו וקושרן בזרועו", ע"כ. וכן איתא (מנחות לו ע"א): "ועד מתי מניחן, עד שתשקע החמה, רבי יעקב אומר: עד שתכלה רגל מן השוק, וחכמים אומרים: עד זמן שינה; ומודים חכמים לר' יעקב, שאם חלצן לצאת לבית הכסא או ליכנס לבית המרחץ ושקעה חמה, שוב אינו חוזר ומניחן. אמר רב נחמן: הלכה כרבי יעקב. רב חסדא ורבה בר רב הונא מצלו בהו באורתא" וכו'. ומוכח שלא מדובר על מי שעדיין לא הניח ורוצה לדעת עד מתי הוא יכול להניח, אלא מדובר על מי שכבר מניח כל היום והנידון הוא עד מתי הוא יכול להמשיך ולעשות זאת. ואע"פ שאין אפשרות להוכיח שכך חייבים לעשות, מכל מקום יש להוכיח שנהגו לעשות כך, והאמוראים הנזכרים אפילו הניחו עד תפילת ערבית⁶.

וכן נאמר (סוכה מו ע"א): "תפילין – כל זמן שמניחן מברך עליהן, דברי רבי. וחכמים אומרים: אינו מברך אלא שחרית בלבד. אתמר, אביי אמר: הלכתא כרבי, ורבא אמר: הלכתא כרבנן. אמר רב מרי ברה דבת שמואל: חזינא ליה לרבא דלא

6. ומיהו בפסקי הר"ד על הסוגיה (ד"ה ת"ר תפילין) כתב וז"ל: "ומודים חכמים ור' יעקב דאמרי לילה זמן תפילין שאם חלצן לצאת לבית הכסא או ליכנס לבית המרחץ ושקעה החמה שוב אינו חוזר ומניחן, פי' אע"ג דלילה זמן תפילין הוא, משום ההיא שעה פורתא לא מחייבינן ליה להניח, ועוד, גזירה שמא יישן בהם, ונהי שאם היו מונחין בראשו שאינו חייב לחלוץ, אבל אם היו חלוצין אינו חייב להניחן", עכ"ל. ולפי פירושו יש ראייה שיש חיוב להניח כל היום.

עביד כשמעתי, אלא מקדים וקאי ועייל לבית הכסא ונפיק ומשי ידיה ומנח תפילין ומברך. וכי איצטריך זימנא אחרינא, עייל לבית הכסא ונפיק ומשי ידיה ומנח תפילין ומברך", ע"כ. ומבואר שהיו נוהגים להניחם לאו דווקא רק בשחרית. ורבא היה מניח לפחות במשך זמן ניכר במהלך היום.

מדברי התוס' נראה שכך נהגו בארץ ישראל אבל לא בבבל

ובגמרא (ברכות מד ע"ב) איתא: "תנן: כל שטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו, ויש שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו וכו'. ולבני מערבא דבתר דמסלקי תפילייהו מברכי אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור חקיו, לאפוקי מאי – לאפוקי ריחני", ע"כ. וכתבו התוס' (שם ד"ה ולבני מערבא): "ולבני מערבא דמברכי הכי בתר וכו' – ואנן לא עבדינן כבני מערבא, דדוקא לדידהו שהיה דרכם לסלקם בלילה שייכא ברכה דלשמור חקיו, כדכתיב (שמות יג, י): 'ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים' וגו', אבל אנו שמסלקין אותן בחצי היום או אפילו נסלקן בלילה, לא שייך חקה. ודוקא לדידהו דקסברי לילה לאו זמן תפילין הוא ומימים ימימה אתא למעוטי לילות, שייכא ברכה דחוקה, אבל אנן דקי"ל דלילה זמן תפילין הוא ואנן משימין הפסוק ושמרת החקה וגו' בפסח, ומה שאין אנו מניחים אותן בלילה מפני שמא יפיח בהן – אפילו נמתין לסלקן עד הלילה לא מברכינן", עכ"ל. ומדבריהם מבואר שמנהג בני ארץ ישראל היה להניח את התפילין עד הלילה, ולכאורה מוכח מכך שזהו המנהג הקדום. ואולם נראה שכאשר התוס' אומרים: "ואנן לא עבדינן" וכו' הם באים לפרש את דברי הגמרא⁸. ומבואר מדבריהם שהבינו שמנהג בני בבל (ומנהגם שלהם) היה שלא להניח את התפילין אלא רק עד חצי היום, ושלא כירושלמי. ולכאורה לפי זה אין ראיה מדברי התוס' שגדר המצוה הוא הנחה כל היום. ואולם נראה שלשיטתם המחלוקת היחידה שבין הבבלי לירושלמי היא רק

7. מעצם הברכה על כל הנחה אין להוכיח שהמצוה היא להניח כל היום, דניתן להבין שדי בהנחה פעם ביום אך ניתן להוסיף ולקיים את המצוה בברכה, ומברכים על הרחבת המצוה. וכמו שכהן אינו מחויב לברך ברכת כהנים כל היום ובכל זאת מברך בכל פעם שמקיים את המצוה, ושוחט אינו חייב לשחוט ובכל זאת מברך על כל שחיטה, ומי שהולך למקומות שיש בהן קני ציפור ומקיים מצוות שילוח הקן אינו מחויב לשלח ובכל זאת מברך.

8. ר'אנן" היינו התלמוד הבבלי, ובהנגדה לבני מערבא. וכמו שכתבו ש"אנן משימין הפסוק ושמרת החקה וכו' בפסח" והכוונה לתלמוד הבבלי (עירובין צו ע"א). ובמקומות רבים בש"ס נוקטים התוס' לשון "אנן" וכוונתם לתלמוד הבבלי, וגם לא מסתבר שכוונתם לומר שהם עצמם חולקים מדעתם על הירושלמי.

לעניין הגדרת ושמירת את החוקה. ואדרבה, דווקא לפי הבבלי קיום המצוה אמור היה להיות גם בלילה לא פחות מהיום. ורק בגלל חשש ההפחה לא מניחים בלילה. ונראה מדבריהם שזה שהם מסלקים את התפילין בחצי היום הוא רק משום שלא התאפשר להם להמשיך להניח בכל שאר היום. ולכן לא שייך לברך ושמרת את החוקה, דבסילוק התפילין בחצי היום, אין שום מצוה. והרשב"א (ברכות שם ד"ה ולבני) העלה רק את הנימוק השני דאנן ק"ל דלילה זמן תפילין, ולא העלה את הנימוק שאין אנו מניחים את התפילין עד הלילה.

תנאים ואמוראים הוזכרו שהניחו כל היום אבל דווקא כמידת חסידות

עוד הביא הגר"א (שם) ראייה מכמה מקורות שבהם ציינו תנאים ואמוראים שונים שלא הלכו ארבע אמות בלא תפילין. בגמרא (סוכה כח ע"א) הוזכר שבחו של ריב"ז שמימיו לא הלך ארבע אמות בלא תפילין. וכן ר' יוחנן אמר על עצמו (יומא פו ע"א) שאם הוא הולך ארבע אמות בלא תפילין יש בזה חילול השם. וכן ר' זירא תלה (מגילה כח ע"א) את אריכות ימיו בין השאר בכך שלא הלך ארבע אמות בלא תפילין. וכן רואים (מנחות לז ע"ב) שרב אשי הניח תפילין בשעה שישב ללמוד לפני אמימר. ובירושלמי (ברכות פ"ב ה"ג) נאמר שריב"ז "לא הוון תפילוי זעין מיניה לא בקייטא ולא בסיתוא וכו'. ר' יוחנן בסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרעיה וכו' כד הוה אזיל מסחי כיון שהיה מגיע אצל האולירין היה חולצן", ע"כ. ואולם בכל המקורות הללו לכאורה אין ראייה שכך היא הגדרת המצוה. ומסתבר שכל התנאים והאמוראים הללו הוזכרו משום שזו היתה מידת חסידותם.

ביאור דברי רב ששת שהשתבח בקיום מצות תפילין

ואמנם בגמרא (שבת קיח ע"ב) נאמר: "אמר רב ששת: תיתי לי דקיימית מצות תפילין. ואמר רב נחמן: תיתי לי דקיימית מצות ציצית". ורש"י (ד"ה דקיימית) כתב וז"ל: "דקיימית מצות תפילין – שלא הלך ארבע אמות בלא תפילין; וכן לענין ציצית", עכ"ל. ולכאורה נראה שזו גופא הגדרת המצוה, ורק כך ניתן לומר שמקיימים אותה, דמשמע לכאורה שזהו הקיום הבסיסי. וכן משמע מדברי הריטב"א (ד"ה תיתי) וז"ל: "תיתי לי דקיימי מצות תפילין – פירוש, אף על פי שהיה שומר האחרות, היה זהיר בזו לעשותה ככל דקדוקיה וחוקותיה לגמרי; שכן כל תלמיד חכם ראוי לו לקבוע לעצמו מצוה אחת לקיומה כהילכתא", עכ"ל. הרי שקיום זה

אינו בגדר חסידות אלא "כהלכתא". ואולם לכאורה נראה שקצת קשה לומר שהוא היה משתבח בעצמו על קיום בסיסי של המצוה המוטלת על כל ישראל. וגם קשה להניח שכל עם ישראל אינו מקיים את מצות תפילין כהלכתה אלא רק תלמידי חכמים מסוימים. ויותר מסתבר שכוונת רש"י והריטב"א לומר שתמיד קיים את המצוה אף שהיה בזה טורח רב. ומזה גם למד רש"י את עניין ההליכה של הארבע אמות, דלא היה מצב שבו הוא לא קיים את המצוה. והדבר גם מתאים לסיפור המובא בהמשך בעניין מצות ציצית שבטורח גדול עמד רבה על עומדו בסולם שבבית ולא עשה שום צעד עד שתוקן חוט שנפסק בציציתו. וזה הוגדר שם כ"זהיר טפ". וכל ההקשר המדובר שם הוא במידות חסידות כגון עשיית סעודות לחכם שמסיים מסכת ואי הליכה ארבע אמות בגילוי ראש ועוד⁹.

ממסכת תפילין נראה שיש מצוה להניח כל היום

ובמסכת תפילין (פ"א ה"א) נאמר: "מצות תפילין מהשחר עד הערב. הישן ביום אינו חושש לחלוץ את תפילין", ע"כ. ובפשטות נראה דהיינו שרשאי לחלוץ את תפיליו ללא חשש¹⁰. ומהסיפא יש ללמוד שאם אינו רוצה לישון ביום, אלא סתם רוצה להימנע מהתפילין, יש לו לחשוש לחלוץ אותם. ורק משום שבא לישון ביום הורו לו שאינו צריך לחשוש. ומזה יש ללמוד על הרישא שמצות התפילין מהשחר

9. אמנם בין המימרות הללו הוזכר גם קיום שלוש סעודות בשבת שבהן חייבים כו"ע. והמהרש"א (חידושי אגדות שם ד"ה י"הא) פירש שהוזכרו גם דברים המחייבים את כולם: "דהני מילי לא חשיבי בעיני עלמא לדקדק בהן אמר הוא שיהא חלקו עמהם וכדי לזרו בהן את הבריות אמר כן". ולשיטתו, ייתכן לומר שגם מצות תפילין היתה רפויה בידי הדור, ורב ששת השתבח שהוא בכל זאת זכה לקיימה. ולפי הבנה זאת אפשר גם לפרש שקיימית אינו מלשון קיום המצוה במובנה הבסיסי אלא כמו קיום שטר וקיום דברים, שמשמעותו הוא אישורו וחזוק השטר והדבר. ואולי אפשר גם להוסיף ולפרש שרב ששת היה סגי נהור כמבואר בגמרא (ברכות נח ע"א), ולעיוור קשה טובא לקיים מצוה כזאת, ולכן הוא השתבח בקיומה.

10. היה מקום לפרש שאינו חושש מלישון בהן ולכן אינו צריך לחלוץ אותם, וכדעת ר' נתן בגמרא (סוכה כו ע"ב). וכן פירש הגר"ח"ק (בביאורו למסכת תפילין שם; במהדורתו פ"א ה"ד תש"י ד"ה הישן): "הישן ביום – שינת עראי, לא חששו חכמים שמא יפיח בהם כדאמרינן [בסוכה כו ע"א], ואמרינן התם שיעור שינת עראי כדי הילוך מאה אמר ומניח ראשו בין ברכיו שלא ירדם טובא", עכ"ל. ועוד כתב (שם תש"ר ד"ה הישן): "הישן ביום אינו חושש לחלוץ את תפילין – לכאורה משמע אפילו שינת קבע מותר" וכו', עכ"ל. ואולם נראה שפשטות הלשון אינה כן, והיה צריך לומר בפשטות שאינו צריך לחלוץ תפיליו. ומכל מקום גם לפי אפשרות זו מסתבר שיש ללמוד מדין זה שמצות תפילין היא להניחן כל היום, דזו הסיבה שחכמים התירו לישון בתפילין לפי אפשרות זו.

ועד הערב אינה רק לעניין זה שיכול להתחיל להניח בכל שעה מהשעות שבין השחר לערב, אלא שעיקר המצוה הוא שצריך להניח מהשחר ועד הערב. דאי לאו הכי, לא צריכא למימר כלל שהישן ביום אינו חושש לחלוץ את תפיליו. דהא כבר הניח אותם עד לאותה שעה¹¹.

הוכחת הגר"ח קניבסקי מהגמרא בשבועות שיש חיוב להניח רק פעם ביום

והנה, נאמר בגמרא (שבועות כה ע"ב): "מתיב רב המנונא: לא אכלתי היום ולא הנחתי תפילין היום, משביעך אני ואמר אמן – חייב; בשלמא לא אכלתי איתיה בלא אוכל, אלא לא הנחתי מי איתיה בלא אניח. הוא מותיב לה, והוא מפרק לה: לצדדין קתני, לא אכלתי לקרבן, לא הנחתי למלקות". ע"כ. ובביאור הגר"ח קניבסקי למסכת תפילין (פ"א הכ"ג, תפלה של ראש ד"ה היוצר) הוכיח מזה שאין חיוב להניח תפילין כל היום, וז"ל: "אם נאמר שיש חיוב כל רגע להניח תפילין, אמאי קתני לא הנחתי תפילין היום, הוה ליה למימר לא הנחתי תפילין, לאשמעינן אע"ג דליתיה בלא אניח. אלא על כרחך דאיתיה בלא אניח, ורק היום ליתיה בלא אניח לבטל תפילין כל היום, אלמא כדעת הפמ"ג (סי' לז א"א סק"ב, ה"ד לקמן עמ' שנא) דיח חיוב רק פעם אחת ביום". עכ"ל.

קושי בדבריו וראיה לסתור

ולכאורה יש קושי בדבריו. דהא מדבריו יוצא לכאורה דהוא איתיה ב"לא אניח" בלי לומר "היום". וזה לכאורה אינו מובן, דהא שבועה לא להניח תפילין לעולם היא ודאי שבועה לבטל את המצוה, וצ"ע. ואדרבה, לכאורה זו ראיה לסתור. דדווקא אם יש חיוב להניח כל היום, ניתן להבין את האמירה שהוא ליתיה בלא אניח היום. אך אם החיוב הוא פעם ביום, אזי הוא איתיה בלא אניח היום, וכגון שכבר הניח באותו יום. ובאמת השואל ומשיב (רביעאה ח"א סי' נב) הביא בשם אביו את דברי הגמרא

---

11. ויעוין עוד במועדים וזמנים (ח"ג סי' רסז בהערה) שהביא ראיה שהמצוה היא הנחה פעם ביום מדברי התוספתא (ברכות פ"ו ה"י): "מאימתי מניחין, בשחרית. לא הניחין בשחרית, מניחין כל היום כולו", ודייק מזה שרק מי שלא הניח שחרית נדרש להניח בהמשך היום. אך מלבד מה שלא ברור שהתוספתא מקובלת להלכה, יש לדחות, דהיתה ה"א שבזמן מסוים מסתיימת המצוה, וכפי שמצות ק"ש אינה חלה כל היום, קמ"ל שניתן להמשיך ולהניח תפילין כל היום. ויעוין עוד בתוספתא כפשוטה (ד"ה בשחרית) שהיטב את דברי התוספתא לעניין ברכות, אך מפשטות התוספתא לא משמע כן.

הללו כראיה למצות הנחת תפילין כל היום, וכן כתב ההר צבי (ח"א סי' כב אות ו)¹². והשואל ומשיב עצמו דחה את הראיה בטענה שמשמעות הצורך באפשרות של קיום השבועה להבא, היא שהשבועה שלעבר והשבועה שלעתיד יוכלו להתקיים גם יחד. דהיינו שגם לא הניח כלל תפילין באותו יום, וגם לא יניח בהמשך היום, וזה אינו אפשרי. אך לכאורה יש קושי בהבנה זו, שהרי כשאדם נשבע "שאוכל כיכר זו" זו שבועה שאינה יכולה להתקיים גם בעבר וגם בעתיד, דאם כבר אכל את הכיכר בעבר הוא אינו יכול לאוכלה שוב בעתיד, והרי נאמר בפשטות במשנה (שבועות כט ע"א) ששבועה זו חלה והיא שבועת ביטוי, ומשמע שאף לקרבן. וכן מפורש ברמב"ם (הל' שבועות פ"ד ה"כ) ובתוס' (שבועות כב ע"א ד"ה והרי הקדש) ובמאירי (מכות טו ע"ב ד"ה מי, ושבועות ג' ע"ב ד"ה כבר ביארנו שבועת) ובשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' ק' ד"ה והרביעי) שמתחייבים קרבן על שבועה זו.

נראה שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים בדין האומר "אשכים ואשנה פרק זה"

אמנם נראה שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים האם חלה שבועת ביטוי על חיוב השתדלות במצוה אף שניתן להיפטר ממנה בקיום מינימלי, והאם זו שבועת שוא כשנשבע לבטל את ההשתדלות הזאת. דהנה, בשד"ח (ח"א דף צט ע"א; במהד' קה"ת ח"ז דף א'תעד ע"א) כתב כדברי השואל ומשיב¹³ שחלה שבועת ביטוי והוא אינו נחשב לנשבע לבטל את המצוה. והביא ראיה לכך מהגמרא (נדרים ח' ע"א) שהאומר אשכים ואשנה פרק זה אינו נחשב כמושבע ועומד מהר סיני, כיון שהוא יכול לפטור עצמו בקריאת שמע של שחרית וערבית, ולכן אין זה נשבע לקיים את המצוה. וכתבו שם בתוס' (ד"ה האומר): "ומשני הא קמ"ל כיון דאי בעי פטר נפשיה וכו' כלומר לעולם לענין לחייבו משום שבועת ביטוי אם יעבור וכי תימא מושבע וכו' דאי בעי פטר נפשיה וכו' וא"כ אפשר ליפטר ממצוה זו חיילא עליה שבועה לחייבו ביטוי אם יעבור כמו בשבועה דדבר הרשות והא דתנן בשבועות נשבע לקיים המצוה ולא קיים פטור דווקא במצוה שאי אפשר ליפטר ממנה כמו להניח תפילין ליטול לולב

12. ובשו"ת יד מאיר (סי' יד ד"ה אמנם) חידש שדין נשבע לבטל את המצוה קיים גם כשאדם נשבע לבטל מצוה שאינו מחויב בה, אך בדחייה זו יש קושי, וכפי שהתבאר לעיל (עמ' נה).

13. וכתב שכן נראה גם מדברי הר"ן (חי' שבועות כד ע"א ד"ה הן), שהקשה דגם בתפילין איתיה בלא אניח, וכגון שנשבע "שלא אניח שום דבר על ראשי", ששבועתו חלה משום שכולל דברים המותרים על האסורים, ותירץ דלהבא דומיא דשעבר. ולכאורה לא ברור כיצד מוכח מכאן שצריך שגם הלשעבר וגם הלהבא יתקיימו יחד, וצ"ע.

אבל האי דאי בעי פטר נפשיה חייל שבועה עילויה והוא הדין דאם נשבע שלא לשנות פרק זה חייב משום שבועת ביטוי, ושייך התרה, ולא חשיב נשבע לבטל המצוה". ע"כ. ומדברי התוס' מפורש יוצא שאף על פי שיש מצוה בכל תוספת לימוד תורה, בכל זאת שבועה שלא לשנות פרק זה היא שבועת ביטוי משום שהוא יכול לפטור את עצמו בקריאת שמע שחרית וערבית. וכעין זה כתב הרא"ש בפירושו (שם ד"ה הא קמ"ל). וכן יוצא מדברי הר"ן (נדרים שם ד"ה הא קמ"ל), אף שהוא נקט דרך שונה בביאור העניין, וכתב ששבועת ביטוי חלה משום שחיוב ההשתדלות להרבות בלימוד תורה (מלבד הפרק שחרית וערבית) הוא אמנם מן התורה אך הוא אינו מפורש בתורה, ולכן אין הוא נחשב כמושבע ועומד על כך.

ואולם הריטב"א (שם ד"ה אמרינו) כתב בשתי דרכים להסביר מדוע שבועה לשנות פרק זה חלה: בדרכו הראשונה כתב "הא דאמרינו דאיבעי פטר נפשיה בק"ש שחרית וערבית היינו בדלא איפשר ליה טפי, שצריך להשתדל קצת היום בפרנסתו, הא לאו הכי לא מיפטר כדאיתא במנחות". דהיינו, שיש להעמיד את דברי רב גידל באוקימתא שהוא אינו יכול לעסוק בתורה כל היום, ולכן אם הוא נשבע להוסיף על מה שהוא אינו חייב משום שהוא אינו יכול, הרי זו שבועת ביטוי. ומכך נראה שאם אין לו הצדקה להימנע מעיסוק בתורה, והוא נשבע לשנות את פרקו, אין זו שבועת ביטוי אלא שבועה לקיים את המצוה. ואם הוא יישבע לבטל את חיוב השתדלותו, תהא זו שבועת שווא. ולפי הסבר זה יוצא ששבועה לבטל השתדלות היא שבועת שווא ואינה שבועת ביטוי. ובדרכו השנייה כתב הריטב"א שהאדם אינו מושבע ועומד לעסוק דווקא בפרק זה שעליו הוא נשבע. וסיים שכך נראה לו נכון. ולכאורה מפשטות הגמרא יש קושי על דרך זו, דהגמרא לא תלתה את הפטור בכך שיכול לעסוק בדברים אחרים, אלא בכך שיוצא ידי חובה בק"ש שחרית וערבית. ומכל מקום משמע גם לפי הסבר זה ששבועה על עצם ההשתדלות הנוספת היתה אמורה להיות שבועת שווא ואינה שבועת ביטוי. ורק העובדה שהאדם אינו חייב ללמוד דווקא את הפרק המסוים ההוא, היא מה שגורם לכך שהשבועה איננה שבועת שווא.

ולפי זה נראה שיש לומר בדעת הריטב"א בביאור דברי הגמרא בשבועות, שהנשבע שלא יניח תפילין היום, אחרי שכבר הניח פעם אחת, הוא נחשב כנשבע לבטל את המצוה, כיון שהוא נשבע לבטל את ההשתדלות להוסיף על קיום המצוה, ושבועתו שבועת שווא. ולפי הר"ן נראה שאין הוא נחשב כנשבע לבטל את המצוה, כיון שלא מפורש בתורה שצריך להניח כל היום. והרי זה כמו חיוב ההשתדלות להרבות בלימוד תורה שגם לגביו אין הוא נחשב כנשבע לבטל את המצוה כיון שאין

זה מפורש בתורה. ולפי התוס' והרא"ש באופן עקרוני נשבע לבטל חיוב השתדלות להרבות במצוה אינו נחשב כשבועת שוא וזוהי שבועת ביטוי רגילה.

ביאור דברי הגמרא בשבועות לשיטת התוס' וסיעתם

ולפי זה צריך להבין את הגמרא בשבועות לפי התוס' וסיעתם, דלכאורה אם אדם נשבע "שלא אניח תפילין היום" לאחר שכבר הניח, שבועתו אמורה לחול והיא שבועת ביטוי, וכדין הנשבע שלא ישנה פרק זה. ומדוע איפוא אמרה הגמרא דליתיה בלא אניח, וששבועתו היא שבועה לבטל את המצוה שהיא שבועת שוא. ועל כרחנו צריך לומר בדעת התוס' וסיעתם שחיוב הנחת תפילין כל היום הוא חיוב חמור עוד יותר מחיוב לימוד תורה כל היום. דבלימוד תורה אכן הוא יכול לפטור עצמו בקריאת שמע שחרית וערבית, וכל מה שהוא מוסיף הוא תוספת בלבד על עיקר חיובו. אבל בתפילין הוא מחויב חיוב גמור להניח כמה שיכול יותר. ומעין הגדר של מצות תלמוד תורה שכתב הריטב"א בתירוצו הראשון. ונראה דהיינו משום שלימוד תורה עם כל חשיבותו הגדולה איננו יכול להיות מידת כל אדם ללמוד כל היום וכל שעות הלילה חוץ משינה. ועל כרחנו לא חייבה התורה את כל בני האדם ללמוד ללא הרף יומם ולילה. אבל תפילין זו יכולה להיות מידת כל אדם להניח בכל שעה שמתאפשר להם. ואם יש להם מניעה של גוף שאינו נקי או שצריכים לישון או לאכול סעודת קבע או להיפנות וכדומה, הרי הם אנוסים ופטורים באותה שעה. אמנם כל זה לפי התוס' וסיעתם, אבל לפי הריטב"א עצם השבועה שלא להניח באותו יום היא שבועה לבטל את חיוב ההשתדלות וזה עצמו כבר גורם לכך ששבועה זאת לא תיחשב כשבועת ביטוי אלא תהיה שבועת שוא.

ב. שיטת הרמב"ם

הבנת הפוי מגדים בדעת הרמב"ם

והרמב"ם (הל' תפילין פ"ד הכ"ה) כתב וז"ל: "קדושת תפילין קדושה גדולה היא, שכל זמן שתפילין על ראשו של אדם ועל זרועו, הוא עניו וירא, ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטילה, ואינו מהרהר מחשבות רעות, אלא מפנה ליבו לדברי האמת והצדק. לפיכך צריך אדם להשתדל להיותן עליו כל היום, שמצותן כך היא. אמרו עליו על רב תלמיד רבנו הקדוש, שכל ימיו לא ראוהו שהלך ארבע אמות בלא תורה או בלא

ציצית או בלא תפילין, עכ"ל. והפרי מגדים (סי' לו א"א סק"ב) ציטט את דברי הרמב"ם והעיר: "אפשר שי"ן שמצוותו, כמו ואפר כירה (ביצה ח' ע"א) וכדומה", עכ"ל. ונראה שהוקשה לו שמתחילת דברי הרמב"ם נראה שהסיבה לכך שיש להשתדל להניח תפילין כל היום, היא ההשפעה הרוחנית המבורכת של המצוה על האדם, וכלשונו: "לפיכך צריך אדם להשתדל" וכו'. אך מיד לאחר מכן מוסיף הרמב"ם: "שמצוותן כך היא", ומשמע שזהו הנימוק לכך שצריך להשתדל להיותן עליו כל היום. ויש כאן לכאורה שני טעמים נפרדים. ולכן הוצרך לתרץ ולומר שבאמת הכוונה היא להוספת נימוק נוסף ולא לסתירת הנימוק הראשון. ואולי גם הוקשה לו שלא ייתכן שהרמב"ם ינמק את הצורך להשתדל במצוה בזה שכן היא המצוה. דמילתא דלא צריכה היא, שצריך להשתדל לקיים מצוה. וע"כ שיש כאן נימוק העומד בפני עצמו להשתדלות במצוה משום שהיא מביאה למעלות עליונות ומיוחדות.

קשיים בדבריו

ואולם נראה שקשה להסביר כך ברמב"ם. מה שהיה ברור לגמרא שאפשר לומר בביאור המשנה בהכרח אינו נכון בהבנת דברי הרמב"ם. המשנה נמסרה בעל פה ונערכה בלשון שיש בה רמיזות וחילופי גרסאות וקיצורי דברים וכו'. ולכן פעמים רבות יכולה הגמרא לדחוק בדברי המשנה, לשנות ולהוסיף חיסורים וכו'. אבל בדברי הרמב"ם אין אפשרות לומר כך. וכיון שיש דוחק גדול בדבר, יש צורך להבין את דברי הרמב"ם כפשוטם.

ביאור דברי הרמב"ם

אמנם נראה שכוונת הרמב"ם היא פשוטה. אם לא היתה מצוה להשתדל להיותן עליו כל היום, לא היה ערך בכך שהאדם יניח את התפילין מעבר לקיום המצוה. וכמו שאין טעם ליטול לולב אחרי סוכות, אפילו שמצות הלולב היא מצוה חשובה ונעלה, דאין שום תועלת בביצוע פעולה אחרי שעת חיובה, אף אם תוקפה וקדושתה גדולים בשעתה, כך לא היה טעם להניח תפילין אם היה מסתיים קיום המצוה. ולכן מסביר הרמב"ם שמצוות התפילין כך היא שיש להשתדל להניח אותה כמה שאפשר יותר במהלך היום. ולכן יש טעם וערך גדול להשתדלות הזאת.

זה שנימק הרמב"ם את הצורך להשתדל בקיום המצוה בנימוק של מעלות רוחניות וכו' ולא בעצם זה שכן היא המצוה, הוא בהתאם לשיטתו הכללית בטעמי המצוות. ויעוין למשל דבריו בעניין מזוזה (הל' סת"ם פ"ו ה"ג): "חייב אדם להיזהר

במזוזה מפני שהיא חובת הכל תמיד. וכל עת שיכנס ויצא, יפגע ביחוד שמו של הקדוש ברוך הוא ויזכור אהבתו, ויעור משנתו ושגייתו בהבלי הזמן וכו', ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי מישרים. אמרו חכמים: כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו, מוחזק לו הוא שלא יחטא, שהרי יש לו מזכירין רבים", עכ"ל. וכן בעניין ציצית (הל' ציצית פ"ג ה"ב): "לעולם יהא אדם זהיר במצות ציצית, שהרי הכתוב שקלה ותלה בה כל המצוות כולן, שנאמר (במדבר טו, לט): 'וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה'", עכ"ל. הרי שהרמב"ם מנמק את הצורך בזהירות במצוה במעלות הרוחניות שיש בה. וכך היא דרכו בעוד מצוות רבות. ושיטתו היא שטעמי המצוות נועדו גם כדי לחזק את האדם בקיום המצוה. ויעוין במה שכתב (הל' מעילה פ"ח ה"ח) שהעדר ידיעת הטעם בחוקים עשוי לגרום להתרשלות במצוה. וידיעת הטעם עשויה לגרום להתחזקותו בקיום המצוה. ויעוין עוד בדבריו (הל' תמורה פ"ד ה"א), ואכמ"ל.

בדעת הרמב"ם נראה שהחיוב להשתדל להניח כל היום הוא מדאורייתא

והנה, בעיקר הגדר של המצוה אליבא דהרמב"ם נראה ברור שאין אפשרות לומר שמדאורייתא יש חיוב לרגע אחד, ורק מדרבנן צריך להשתדל להניח כמה שיותר במשך היום. אם כך היה הדבר, היה הרמב"ם צריך לחלק ולומר במפורש שיש בדבר שני גדרים מדאורייתא ומדרבנן. ובמיוחד לשיטתו (הל' ממרים פ"ב ה"ט) שיש הכרח לציין במפורש מה הוא מדאורייתא ומה הוא מדרבנן, וכפי שהוא אכן נוהג תמיד. ומדלא חילק הרמב"ם, נראה ברור שגדר זה הוא מדאורייתא.

לכאורה יש להכריח את הדבר גם מההשוואה לציצית

ולכאורה נראה שגם מההשוואה למצות ציצית יש ללמוד שמדאורייתא צריך להוסיף כמה שיותר בקיום המצוה. במצות ציצית כתב הרמב"ם שלמרות שאין חיוב לקנות בגד שחייב בציצית, "לעולם ישתדל אדם להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית כדי שיקיים מצוה זו" (הל' ציצית פ"ג ה"א). ומקורו של הרמב"ם הוא מהא דמבואר בגמרא (מנחות מא ע"א) שבעידנא דריתחא עונשים מן שמיא על הימנעות מציצית. ונראה פשוט שעניינה זו היא על ביטול עשה מדאורייתא, וכלשון הגמרא שם: "ענשיתו אעשה". ואם כן ק"ו שהימנעות בלי שום סיבה מהנחת תפילין, יש בה משום ביטול עשה מדאורייתא, כי בציצית הרמב"ם לא כותב "שמצוותן כך היא", ואדרבה, הוא כותב (שם): "שאינ אדם מחויב לקנות לו טלית ולהתעטף בה, כדי

שיעשה בה ציצית". וכשמגדיר (שם ה"י) "היאך חיוב מצות הציצית" הוא כותב להדיא שרק "אם יתכסה בכסות הראויה לציצית, יטיל לה ציצית, ואחר כך יתכסה בה; ואם נתכסה בה בלא ציצית, הרי ביטל מצות עשה". ואם בכל זאת חיוב ההשתדלות להתחייב במצוה ולקיים אותה הוא מדאורייתא, ק"ו שבתפילין שהוא כותב ש"מצוותן כך היא" (להיותן עליו כל היום), חיוב ההשתדלות לקיים את המצוה כמה שיותר הוא מדאורייתא. וחייב כל אדם להניח את התפילין כמה שיכול יותר.

דחיית ההכרח והבנה בדעתו שבציצית אינו נענש על אי התחייבות

ואולם נראה שאת ההכרח הזה יש לדחות. לשון הרמב"ם (שם ה"א) במלואה לפי רוב כתי"י היא: "אף על פי שאין אדם מחויב לקנות לו טלית ולהתעטף בה כדי שיעשה בה ציצית, אין ראוי לאדם חסיד לפטור עצמו ממצוה זו; אלא לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית, כדי שיקיים מצוה זו. ובשעת התפילה צריך להיזהר ביותר, גנאי גדול הוא לתלמיד חכמים שיתפלל והוא אינו עטוף", עכ"ל. ומבואר שגדר הדבר הוא רק ש"אין ראוי לאדם חסיד" לעשות כך. אבל אין זו מידת כל אדם. וע"כ כאשר הוא אומר: "לעולם ישתדל" וכו' היינו החסיד הזה צריך להשתדל. ובאמת רק בכמה מכת"י מוזכרת תיבת "אדם" אחר המילה "לעולם". אבל ברוב ככל כתי"י¹⁴ ליתא להאי תיבה. והשתא דאתינן להכי צריך לומר שלדעת הרמב"ם הסיבה למה שנאמר בגמרא (מנחות שם) שמענישים בעידנא דריתחא אינה שהוא אינו מכניס עצמו לחיוב, אלא שהוא עושה תחבולות, "טצדקי למיפטר נפשך מציצית", ומשום שהוא לובש סוג בגד מיוחד כדי להפטר. ובאמת הגמרא קיבלה במסקנה את הטענה שהוזכרה לפני כן: "נהי דחייביה רחמנא כי מיכסי טלית דבת חיובא, כי מיכסי טלית דלאו בר חיובא היא מי חייביה רחמנא". וכך נראה מפירוש רש"י (שם ד"ה אלא הכי) וכך הבינו גם התוס' (שם ד"ה הכי) בדעת רש"י. ולפי זה כבר אין הוכחה לנידון דידן שיש בתפילין חיוב גמור מדאורייתא להניח כמה שיותר.

דחיית מסקנת הפמ"ג שהגדר הוא רק למצוה מן המובחר

והפרי מגדים (שם) אחר שהסתפק מהו הגדר של חובת תפילין, ואחר שהביא את דברי הרמב"ם הנ"ל, הסיק וז"ל: "ועיקרן של דברים דאם לא הניח יום אחד כלל לתפילין ביטל מצות עשה, ובהניח רגע עליו קיים המצוה, אבל מצוה מן המובחר

14. כולל כ"י א"פ שהוגה מספרו של הרמב"ם בחתימת יד קדשו. ויעוין בזה עוד לעיל (עמ' נז).

מן התורה להיות עליו כל היום (ויש כמה דברים מן התורה כן), עכ"ל. ומבואר שהבין שהתוספת על ההנחה של רגע אחד, היא תוספת מדאורייתא. אבל גדר חיובה הוא רק למצוה מן המובחר. ואולם נראה שאי אפשר לומר כן בדעת הרמב"ם¹⁵. אין חובה על כל אדם לקיים מצוה מן המובחר וגם אין עליו חובה להשתדל לקיים מצוה מן המובחר. ואף שזו ודאי מעלה גדולה ומידת חסידות, אין כל אדם חייב לנסות להגיע אליה. ואולם מלשון הרמב"ם מבואר שהמצוה להיותן עליו כל היום היא גדר המצוה עצמה, דהיינו שהמצוה המוטלת על כל אדם היא זו שצריך להשתדל להיות עליו כל היום. וע"כ שחל חיוב על כל אדם להשתדל, ואין כאן רק מובחרות והידור ובודאי שאין כאן רק חסידות. וכבר העיר כעין זה המנחת אשר (שמות סי' כד ד"ה ונתקשיתי) על הפמ"ג.

שתי אפשרויות בהבנת גדר חיוב ההשתדלות בדעת הרמב"ם

אמנם יש להסתפק בדעת הרמב"ם מהו הגדר המדויק של המצוה. ניתן לומר בזה שתי אפשרויות: האחת, שכל אדם חייב להניח תפילין כל רגע במשך היום. אם הוא אנוס, כגון שאין גופו נקי או שאינו יכול שלא להסיח דעתו, אזי הוא פטור. ומכל מקום, בשאר הרגעים הוא חייב מן התורה בהנחת תפילין. וכל הימנעות מהנחת התפילין שלא מחמת האונסים הללו, יש בה ביטול מצות עשה. והשניה, שצריך אדם להשתדל להניח תפילין כמה שיותר זמן במשך היום, ובכל פעם שמניח מקיים מצוה בכך. ומכל מקום אם אינו מניח ברגע מסוים אינו מבטל מצות עשה. ורק אם לא ישתדל בכך, ויימנע בלי שום סיבה מלהניח תפילין, הוא יבטל מצות עשה.

הכרח לומר כאפשרות השניה

ונראה שיש הכרח לומר שהרמב"ם סובר כאפשרות השניה, כי לפי האפשרות הראשונה יוצא שיש חיוב גמור לקיים את המצוה בכל רגע ורגע. והפטור הוא רק מחמת אונס. ואם כן הגדרת המצוה לא היתה יכולה להיות ש"צריך להשתדל", אלא שצריך להניח בכל רגע ורגע. וזה שפטור במצבי אונס שונים איננו שונה מכל שאר המצוות שבתורה שפטור מהן במצבי אונס. וכשם שלא שייך לכתוב ש"צריך

---

15. ומדבריו שם לא נראה שהוא בא לחדש שיטה אחרת מדברי הרמב"ם, דאין הוא מביא שיטות ראשונים אחרות החולקות על הרמב"ם, והוא אומר את דבריו מיד לאחר שהוא דן בדברי הרמב"ם, ומבלי שידחה את דבריו מסיבה כלשהי.

להשתדל" לשבת בסוכה ביום הראשון או ש"צריך להשתדל" לאכול מצה בלילי הפסח, ומשום שכאשר יש חיוב גמור שאינו מתבטל אלא רק בשעת אונס, לא שייך להגדיר את החיוב כהשתדלות בלבד, כך גם לא היה שייך לומר שצריך להשתדל להניח את התפילין כל היום, אם הפטור היה רק במצבי אונס. ולכן ע"כ צריך לומר שגדר החיוב אינו כאפשרות הראשונה אלא כאפשרות השניה. וכך מוכרח גם מכך שמצאנו בחז"ל שחולצים לתפילין לצורך סעודה (ברכות כג ע"ב) ולצורך שינה ביום (סוכה כו ע"ב) ולילדים ונשותיהם עמהם (שם) ולנשיאת זבל על ראשו (ב"מ קה ע"ב). ואף שבכל הדברים הללו אין פיקוח נפש, וגם לא אונס גמור, בכל זאת לא דרשו מהאדם להימנע מהם כדי להניח תפילין.

לפי הגדר הזה אפשר להיפטר מקיום המצוה כשעסוק ברצון ה'

ובביאור גדר הדבר נראה לומר דבאמת מדאורייתא אין חיוב גמור על כל רגע ורגע. וגדר החיוב הוא להשתדל לקיים כמה שיותר. וכמו שמצינו במצות תלמוד תורה, ובמצות אהבת ה' והליכה בדרכיו, והתדבקות בו ובחכמיו ובכיבוד לומדי תורתו ועוד מצוות שצריך להשתדל להרבות בהם עד כמה שיכול. ואם יש לו סיבות שונות חשובות של עשיית רצון ה', כמו שמפרט הרמב"ם (הל' דעות פ"ג), הוא לא נחשב כמבטל את המצוה בכל רגע ורגע (אף אם אין הוא עומד בגדרים של עוסק במצוה שפטור מן המצוה). ואם הוא למשל נצרך לעבוד לפרנסתו או שהוא רוצה לשמח את חבריו, ובאותו רגע הוא לא לומד תורה, הוא לא עובר בכל רגע ורגע על ביטול עשה¹⁶. אמנם אם בלי סיבות חשובות של עשיית רצון ה', האדם נמנע מקיום המצוות מחמת התרשלות וחוסר השתדלות, אזי הוא באמת ייחשב כמי שמבטל את המצוה בכל רגע ורגע. והמקרים הללו שחכמים הגדירו שפטור מלהניח תפילין, הם לא גדרי דאורייתא, אלא הם גדרים שקבעו חכמים שבהם אין לו לקיים את המצוה. ופשוט שהוא צריך להשתדל לא להרחיב שלא לצורך את הפטורים הללו. אבל חיוב ההשתדלות הזאת קיים גם כשאינו לו שום פטור, דגם אז הוא תחת חיוב השתדלות ולא תחת חיוב גמור, שהמבטלו עובר בכל רגע ורגע על מצות עשה.

16. ובזה יש להבחין בין תלמוד תורה ובין סיפור ביציאת מצרים, שגם בו נאמר שכל המרבה לספר הרי הוא משובח. דבמצות ת"ת ובשאר המצוות הנ"ל, גדר המצוה הוא שצריך להשתדל בה כמה שיותר. ולכן אי השתדלות היא ביטול של המצוה. לעומת זאת נראה שבסיפור יציאת מצרים אמנם הוא יהיה משובח אם הוא ירבה כפי כוחו. אבל אם הוא לא ירבה הוא לא יבטל את המצוה אלא רק יפסיד את מעלת ריבוי המצוה.

ולפי זה עדיין יש מידת חסידות במצות תפילין, להניחן ממש בכל רגע אפשרי ולבטל את המסיחים והמונעים. וכגון הימנעות מנשיאת משא ביום ודחייתה ללילה כדי שלא יצטרך לחלוץ את התפילין, וכדומה. ועל כך השתבחו האמוראים הנ"ל שלא הלכו אפילו ארבע אמות ללא תפילין.

במקומות נוספים כותב הרמב"ם לשון השתדלות במשמעות שאינה חיוב גמור

ומצאנו מקומות נוספים ברמב"ם שבהם נקט לשון השתדלות במשמעות של דבר נכון וראוי שאינו חיוב גמור, כגון (הל' דעות פ"ו ה"ב): "צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכמים", וכן (הל' תפילה פ"ח ה"א): "ומשתדלין להיות שליח ציבור קולו ערב ורגיל לקרות", וכן (הל' ציצית פ"ג ה"א): "לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית", וכן (הל' ביכורים פ"ח ה"א): "לא יעשה אדם עיסתו בטומאה לכתחלה, אלא יזהר וישתדל ויטהר הוא וכליו כדי להפריש חלה בטהרה. היה בינו ובין המים יתר מארבעת מילין, יעשנה בטומאה ויפריש חלה טמאה", וכן (הל' מעה"ק פ"ד ה"ג): "אף על פי שמותר להקטיר אמורין ואיברים בלילה, אין מאחרין אותן לדעת, אלא משתדלין להקטיר הכל ביום", ועוד.

ביאור דברי הרמב"ם בעניין מצות עשה שאדם חייב להשתדל לעשותה

והנה, כתב הרמב"ם (הל' ברכות פ"א ה"ב) וז"ל: "יש מצות עשה שאדם חייב להשתדל ולרדוף עד שיעשה אותה, כגון תפילין וסכה ולולב ושופר, ואלו הן הנקראין חובה לפי שאדם חייב על כל פנים לעשותן", עכ"ל. ולכאורה נראה מזה שאדם מחויב להניח תפילין כל היום, ולא רק להשתדל להתקרב לכך. והרמב"ם כורך בחדא מחתא את תפילין עם שופר וסכה ולולב שבהם ברור מה גדר המצוה והחויב אינו רק "להשתדל". אמנם יש חילוק בין המצות, והוא טמון במה שכתב הרמב"ם "עד שיעשה אותה": במצוות שבהן הוגדר מהי צורת הקיום המחייבת, ממילא יש הכרח להשתדל עד שמגיעים לקיום מלא¹⁷. אך במצות תפילין לא נאמר שיש חובה להניחן

---

17. וכן הוא במצות נותר (הל' ק"פ פ"י ה"א) שנאמר לגביה שצריך אדם להשתדל שלא להשאיר מבשר הפסח עד הבוקר. דמיניה וביה מבואר מהו היעד שמגדיר את ההשתדלות. וגם נראה מדברי חלק מהראשונים שכאשר מקיימים את העשה שהלאו ניתק אליו, הדבר מבטל לגמרי את הלאו הניתק לעשה (רש"י ב"מ סב ע"א ד"ה פוטרין, תוס' פסחים כט ע"ב סוד"ה רב, רמב"ן ב"מ כו ע"ב ד"ה עובר, ועוד), ואכמ"ל. ואם כן, הוא משתדל כפי כוחו שלא יישאר מבשר הפסח. ואם נשאר הוא שורפו למחרת, ואין בידו עוון.

כל היום ושיש להשתדל למלא את החובה הזאת, אלא ההשתדלות עצמה היא החובה.

מקורות הרמב"ם לגדר שקבע

ונראה שהרמב"ם הבין שאין חיוב גמור על כל רגע ורגע מהמקורות הנ"ל (עמ' שמג-שמה) שמתארים חליצת תפילין לצורך סעודה או שינה או סיבות אחרות, וכן מאותם מקורות הנ"ל (עמ' שמו) שבהם שיבחו את התנאים והאמוראים שלא הלכו ארבע אמות בלא תפילין. דמזה יש להוכיח שאין זו מידת כל אדם ואין זה גדר המצוה שמחויבים בה כל ישראל. ולאידך גיסא, נראה שהרמב"ם הבין הן מפשטות הפסוקים הנ"ל הן מכל הגמרות הנ"ל שאכן יש צורך להשתדל להניח כמה שיותר דומיא דתלמוד תורה שהוזכר בתורה יחד עם התפילין ושמצווים להרבות בו כמה שיותר. ונראה שלכן גם הוזכרו התורה והתפילין יחד באותם שבחים ששבחו בהם את החכמים הנ"ל, דבאמת גדר המצוות בזה שווה.

וכמו כן נראה שלשיטת הרמב"ם בדין קידוש השם (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ג וה"ד) יש אפשרות ללמוד מהסיפור של אלישע בעל כנפים (שבת מט ע"א) שיש מצוה להניח תפילין כמה שיותר. ובשונה מהמקורות הנ"ל שאין מהם הוכחה מוחלטת, וניתן להבינם כמתארים הנהגה נכונה, מכאן מוכח שמדובר בחיוב גמור. דלשיטת הרמב"ם אין למסור את הנפש אפילו בשעת שמד על מצוה שאינו חייב לקיים אותה. ואם מוסר את נפשו הרי הוא מתחייב בנפשו. ורק אם מצווים עליו לעבור על מצוה מן המצוות שמחויב לקיימם, חייב למסור את נפשו כדי שלא תתבטל המצוה¹⁸. ואם אלישע היה יכול להניח תפילין בצנעה ולשעה קלה, לא היה לו למסור את נפשו על קיום המצוה כשהילך ברשות הרבים. אלא ע"כ צ"ל שהיה עליו חיוב לקיים את המצוה כמה שאפשר יותר, ולכן הוא היה צריך למסור על המצוה הזאת את נפשו.

18. לשון הרמב"ם היא: "אבל בשעת השמד, והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחבריו ויגזרו שמד על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות, יהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצוות". ונראה שקשה לומר ש"לבטל מצוה" היינו מידת חסידות או אפילו ריבוי בעלמא של קיום מצוה שכבר קוימה. ומסתבר שאם אדם כבר סיפר ביציאת מצרים, אין לו למסור את הנפש על ריבוי בסיפור זה. ובדין ערקתא דמסאני נראה שהבין כפירוש הר"ף (סנהדרין יז ע"ב), שהמדובר בסרך של חוקות הגויים, וכמו שגם הסביר הכס"מ (שם ה"א) בדעתו, או שהבין כפירוש השאילתות (סי' מב) שמדובר בסרך של עבודה זרה.

קושי במעשה דאלישע בעל כנפים שבתחילה הסתכן ואחר כך ביטל המצוה

והנה, הראשונים (דלקמן עמ' שסו) דנו במעשה זה והתקשו בשאלה מדוע אלישע הסיר את התפילין מעליו בשעת השמד, ולא מסר נפשו על קיום מצוה זאת כדין מצוה קלה שיש למסור עליה את הנפש בשעת השמד, ויעוין בעניין זה באריכות לקמן. ואולם לכאורה יש לתמוה על עיקר המעשה: הרי בגמרא מבואר שאלישע בעל כנפים הוא צדיק שנעשה לו נס, וחז"ל משתבחים בו, ונראה ברור אפוא שהנהגותיו היו כדין ויש לדקדק בהן. ואם כן יש להבין, מעיקרא מאי קסבר אלישע ולבסוף מאי קסבר. אי קסבר שיש חיוב למסור את הנפש על המצוה, מדוע הסיר את תפיליו בשעה שתפסו הקסדור. ואי קסבר שאין חיוב למסור את הנפש, וכתירוצים השונים שכתבו הראשונים, מדוע יצא מעיקרא עם התפילין לשוק, הרי ברור שהוא הסתכן טובא בכך. ולשון הגמרא היא: "והיה אלישע מניחם ויוצא לשוק", דמשמע מזה שהוא סבר שיש למסור על כך את הנפש, ולא לבטל את המצוה, ודלא כתירוצי הראשונים דלקמן.

קושי בדברי הרמב"ם שבשעת שמד מצריך למסור את הנפש גם על מצות עשה

ועוד התקשו האחרונים בדברי הרמב"ם שמחד גיסא פסק שאסור למסור את הנפש במקום שאינו מחויב למסור את הנפש, ואין בזה מידת חסידות, וחלק בזה על רוב הראשונים דלקמן; ומאידך גיסא פסק שבשעת שמד יש למסור את הנפש גם על מצות עשה, ודלא כתירוצי הראשונים דלקמן. ואם כן, לכאורה אלישע היה צריך למסור את הנפש על המשך קיום מצות התפילין. והכס"מ (הל' יסו"ת פ"ה ה"א) והלח"מ (שם ה"ד) תירצו שהוא כבר קיים את המצוה חדא זימנא, ולכן כבר לא היה מחויב יותר. ואולם יש בזה לכאורה קושי גדול. דבשלמא בדעת הריטב"א דלקמן (עמ' שסו) אפשר לומר תירוץ כזה. אבל הלא הרמב"ם אמר להדיא שמצותן להשתדל להיות עליו כל היום. ואם כן ברור שיש בזה חיוב מתמשך. והרי קיימנן בשיטת הרמב"ם ולא בשיטות ראשונים אחרות.

יישוב כל הקושיות

ונראה לומר שבאמת אלישע סבר שיש למסור את הנפש על קיום מצות תפילין להיותן עליו כל כמה שאפשר. דזה גופא גדר המצוה, ויש למסור את הנפש על קיום המצוה, וכנ"ל. ולכן הוא יצא עם התפילין לרשות הרבים אף שהיתה סכנה גדולה בכך. ואף שגדר החיוב הוא להשתדל ואדם אינו מחויב להניח תפילין כשהוא

מצטער, או כשמעוניין לאכול או לישון וכדומה, מכל מקום אם חולץ את התפילין בשעה שלא חל עליו שום פטור, רק בגלל שעת השמד, זהו ביטול מצוה, ואלישע מסר את נפשו שלא לבטל מצוה. אולם כאשר הוא רץ מפני הקסדור, והקסדור רץ אחריו עד שתפסו כתיאור הגמרא, נוצרה מציאות שבה כבר לא היתה דעתו נכונה ומיושבת עליו כלל וכלל. והרי כתב הרמב"ם (הל' תפילין פ"ד ה"ג) וז"ל: "מצטער, ומי שאין דעתו נכונה ומיושבת עליו, פטור מן התפילין; שהמניח תפילין, אסור לו להסיח דעתו מהן", עכ"ל. ואם כן באותו רגע הוא כבר היה פטור מהמצוה לגמרי. והוי כמו שבת או יום טוב או לילה, שכבר אין זה זמן חיוב, ואין שום עניין למסור את הנפש על הנחת תפילין כשאינו בה שום חיוב. ולכן שפיר הוא היה יכול להוריד את התפילין. ולפי זה מיושב מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר. ומיושב מדוע הותר לו להוריד את התפילין אף שבשעת השמד יש למסור את הנפש על מצות עשה.

מקורו של הרמב"ם לפטור מצטער ומי שאין דעתו מכוונת ומיושבת

והנה, על דברי הרמב"ם הללו שמצטער פטור מן התפילין, כתב הכס"מ וז"ל: "כתב ה"ר מנוח: אע"ג דבשאר מצות אמרינן מצטער איבעי ליה ליתובי דעתיה, הכא שאני משום היסח הדעת. וכתב עוד מדאמרינן במדרש (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ג) שהיה חושש בראשו לא היה מניח תפילין של ראש, משמע דמצטער פטור מהתפילין. עכ"ל. ואע"פ שיש להשיב על ראיה זו, דשאני התם שהצער היה בא לו מצד הנחת התפילין אילו היה מניח, מכל מקום קצת סמך הוא", עכ"ל הכס"מ. ומבואר בדברי רבינו מנוח והכס"מ שפטור מי שאין דעתו נכונה ומיושבת עליו נלמד מיניה וביה מאיסור היסח הדעת. ולפי כל האמור יש מקור נוסף לדברי הרמב"ם בעניין זה, מהמעשה דאלישע בעל כנפים. ויש להוסיף מקור לפטור המצטער מהאמור בגמרא (חולין קי ע"א) שחולי מעיים פטורים מתפילין, וברור שהפטור אינו רק כשנצרכים לנקביהם, דמאי קא משמע לן, אלא שפטורים גם כשיכולים להניח, משום שהם מצטערים מכך.

ג. דברי ראשונים נוספים

מדברי רבינו יונה והרא"ש נראה שהסכימו עם הרמב"ם

ותלמיד רבינו יונה (ברכות יד ע"ב ד"ה ולא) כתב בשם רבו: "ואומר מורי הרב נר"ו דמתוך דברי ר"מ ז"ל למדנו תירוצך לדבר זה דודאי היסח הדעת לא הוי אלא כשעומד

בקלות ראש ובשחוק, אבל כשעומד ביראה ומתעסק בצרכיו אע"פ שעוסק באומנותו ובצרכיו ואין דעתו עליהם ממש, לא נקרא זה היסח הדעת; דאי לא תימא הכי, היאך יוכל האדם להניח תפילין כל היום", עכ"ל. והביאו גם הרא"ש (הל' תפילין סי' כא¹⁹ וברכות פ"ג סי' כח) והסכים עמו. ומבואר מדבריהם שאדם אמור להניח תפילין כל היום. דאי לא תימא הכי, מאי קשיא להו. וגם לא נראה שמדובר דווקא על חסידים מיוחדים שמניחים כל היום, דעליהם לא קשה היאך הם אינם מסיחים דעתם מהתפילין כל היום. וגם פשוט לשונם "היאך יוכל האדם" משמעה שמדובר על כל אדם.

כך נקט רבינו יונה במקומות נוספים

ועוד כתב תלמיד רבינו יונה (שם ט' ע"ב ד"ה למימרא): "ואע"פ שמצוות תפילין יש בהם מעשה והיה נראה שאינה נדחית מפני הלימוד, אפילו הכי במכילתא (בא, מסכתא דפסחא פרשה י"ז²⁰) אמרינן שמי שעוסק בתורה פטור מן התפילין וכו'. ומכל מקום לא בא לפטור שלא יניחם בשעת ק"ש ותפילה, שזה צריך הוא לקבל עליו עול מלכות שמים שלימה כדאמרינן לעיל, אלא הרווחנו בזה שאע"פ שהחוב כל היום, פוטר למי שעוסק בתורה. מפי מורי הרב נר"ו עכ"ל. ומבואר כנ"ל שיש חיוב להניח כל היום. וכן כתב רבינו יונה במקום נוסף (פירושו למשלי י, כו): "ומצותן כל היום".

כך כתב הרא"ש במקום נוסף וכן מוכח מדברי רב שמואל בר חפני והעיטור

וכן כתב הרא"ש בהקשר המכילתא הזאת (הל' תפילין סי' כט) וז"ל: "לזכרון בין עיניך מכאן אמרו המניח תפילין כקורא בתורה והקורא בתורה פטור מן התפילין. ורבינו שמואל בן חפני ז"ל (אמר) [כתב] בתשובה: וליתא להך ברייתא, דהא רבנן קשישי דתורתן אומנתן ומניחין תפילין ומברכין עליהו ואי לאו דחובה הוא לא הוו מברכין עליהו. אלא כיון דלא הובאה בגמרא לאו דסמכא הוא", עכ"ל. ומבואר שהבין שיש חיוב להניח כל היום. והיה צד לפטור מהחוב הזה אליבא דהמכילתא.

19. ושם מבואר שר"מ הנזכר בדברי תר"י הוא הרמב"ם. ונראה שהכוונה למה שכתב הרמב"ם (פ"ד הכ"ה) שכל זמן שאדם מעוטר בתפילין, "אינו נמשך בשחוק ובשיחה בטילה", הרי שבצרכיו הוא דווקא כן יכול לעסוק.

20. "ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך – מכאן אמרו: כל המניח תפילין כאלו קורא בתורה, וכל הקורא בתורה פטור מן התפילין".

ומזה שמברכים על כך רואים שיש חיוב להניח במשך כל היום. והעובדה שהוא נוקט לשון חובה ולא רק מצוה, מלמדת שהוא ראה בזה חובה גמורה. ואמנם הרא"ש מביא שם את דעת העיטור (הל' תפילין סא ע"ב) לדחות את טענת רבינו שמואל בן חפני, דאותם רבנן קשישי עסקו בגמרא, והפטור הוא רק כשקורא בתורה ולא בתלמוד, ומכל מקום אין הוא דוחה אותו בעיקר דבריו שכתב שיש חיוב להניחם במשך היום²¹. ומהלשון "ואי לאו דחובה היא" יש ללמוד שאין כאן רק קיום של מצוה וכגדר של מצוה מן המובהר, אלא יש בזה חיוב גמור להניח עוד ועוד. וע"כ לא מדובר על שעת התפילה, שהרי כל מה שבא רב שמואל בר חפני להוכיח כנגד הקביעה שהקורא בתורה פטור מן התפילין הוא שרבנן קשישאי שתורתם אומנתם הניחו וברכו. ואם היה מדובר על שעת התפילה, לא היה בזה רבותא והוכחה שיש חיוב גם בשעת לימוד תורה. והעיטור לא נחלק עליו אלא בשאלה אם ניתן להוכיח מרבנן קשישאי שלא כדברי המכילתא, אבל בעצם התפיסה העקרונית שמצות תפילין היא להניחן כל היום נראה שאין ביניהם מחלוקת.

21. ולגופם של דברי המכילתא, מפשטות דברי חז"ל שהובאו לעיל בריש הסימן נראה ברור שגם העוסקים בתורה הניחו תפילין כל היום. דמבואר שם שגם גדולי החכמים שתורתם אומנותם הקפידו להניח תפילין כל היום. ואכן הרי"ף והרמב"ם השמיטו את המכילתא ולא קיבלוה להלכה. וכן מבואר בדברי הרא"ש הללו שהוא מסכים עם דחיית רבינו שמואל בן חפני. והטור (סי' לח אות י') הקשה על העיטור מכך שלעניין ברכות התורה אין חילוק בין תורה לתלמוד, אך נראה שהעיטור חילק בין גדרי ברכות התורה לגדרי הדין המחודש של המכילתא. ומלבד זאת כתב הב"י (שם): "ויש ליישב דבעוסק בתורה שבכתב שנזכר בה יציאת מצרים כמה פעמים, הרי הוא זוכר על ידיה יציאת מצרים, ואינו צריך זכרון אחר. מה שאין כן כשהוא עוסק בתלמוד". אם כי לכאורה קשה, דהא סוף סוף חלקים נרחבים בתורה שבכתב אינם עוסקים ביציאת מצרים, ומאי דך גיסא חלקים מהתורה שבעל פה עוסקים ביציאת מצרים. ובאמת הב"י המשיך וכתב שדברי העיטור אינם נראים, אך ביאורו לעיטור הובא בקצרה במג"א (סק"י) ובמשנ"ב (סקל"ב) בלשון "אפשר".

ועוד כתב הב"י לדחות את דברי רב שמואל בר חפני גאון, דרבנן קשישי היו מניחים בשעת תפילה ולא בשעת עיסוק בתורה, והמכילתא לא באה אלא לפטור את מי שכבר עסוק בלימודו. ועוד כתב שהמכילתא פטרה רק את מי שתורתו אומנותו ולא את כל רבנן קשישי. ועוד כתב שאף מי שפטור רשאי להפסיק מלימודו ואז הוא מתחייב להניח ולברך. עכת"ד הב"י. אך מעדותו של רב שמואל בר חפני על רבנן קשישי שהכיר אותם והסתמך על מנהגם בהנחת תפילין, נראה שהם הניחו כל היום ולא רק בשעת תפילה. וכך עולה גם מפשטות דברי חז"ל המתארים הנחת תפילין רצופה במשך כל היום ולא רק בשעת תפילה. וגם מבואר להדיא בדברי רבינו שמואל בן חפני שהם כן היו בגדר תורתן אומנתן. וכן נראה שהם ברכו לא רק כשהפסיקו בלימוד. וכל זאת מלבד הכרעתם הנ"ל של שלושת עמודי ההוראה שלא קיבלו להלכה את דין המכילתא.

אין סתירה לכך מדברי רבינו יונה באגרת התשובה

ואמנם באגרת התשובה (יום א' אות ג) כתב רבינו יונה וז"ל: "כל איש ישראל חייב להניח תפילין בשעת התפילה וכו'. ומי שאין הדבר נוח לו להניח תפילין בבית הכנסת, לכל הפחות יניחם בביתו, ויקרא פרשה ראשונה של ק"ש וכו'. ומי שאינו מניח תפילין, יש עליו קרוב לשלש מאות עונשין בכל שנה" וכו', עכ"ל. ומבואר לכאורה שהחיוב הוא רק בשעת תפילה או עכ"פ בשעת קריאת שמע, וזהו חיוב של פעם ביום. אבל נראה דהיינו משום מה שכתבו הראשונים (ה"ד לקמן עמ' שעו) שאמנם אפשר להיפטר משום היסח הדעת ונקיות הגוף בשאר שעות היום, אך אין אפשרות להיפטר מזה בשעת התפילה. ולכן מי שאינו מניח תפילין כלל כל היום, מבטל כל יום לפחות את הפעם שהיה יכול להניח בה תפילין, שזו שעת קריאת שמע ותפילה. ולפי זה נמצא שגם אם אדם מניח פעם ביום שלא בשעת התפילה, הוא מקיים בזה את העשה. והתפילה היא ההיכר תימצי לזמן שבו ודאי יש להניח תפילין, וכפי שיתבאר עוד לקמן (עמ' שצא).

הכרח להבין גם בדעת רב אחאי גאון שהמצוה היא להניח תפילין כל היום

ובשאלתות דרב אחאי גאון (סי' מה) כתב וז"ל: "ברם צריך, היכא דאנח תפילי בצפרא ובריק וסלקינון, ותנא קא מחית להו – מי צריך למהדר וברוכי אי לא. מי אמרינן כיון דכולי יומא זמן חיובא הוא, כיון דבריק מצפרא תוב לא צריך, ומאי טעמא, דהא בריך ליה מצפרא ועדיין לא שלים חיוביה. או דילמא בתר מעשה אזלינן, וכל אימת דמחית להו קא עביד מצוה, ומחייב לברוכי עלייהו", עכ"ל. והכריע שם להלכה שצריך לברך בכל פעם שמניח, כדעת רבי וכפי שנהגו רבא ורבנן דבי רב פפי. ונראה שהבין שהחיוב לא נשלם במשך כל היום. ונקודת הספק היא אם העובדה שהחיוב לא נשלם אלא עד סוף היום גורמת לכך שלא יהיה מקום לברך שוב, כי עדיין לא נשלמה המצוה, או שמא הוא מקיים מצוה בכל שעה שהתפילין מונחות עליו, והיה צריך לברך בכל עת ובכל שעה, אלא שחכמים קבעו לברך רק כשהוא עושה מעשה מחודש, ולא כשמתקיימת המצוה מאליה. ולכן כשהוא מניח את התפילין שוב, נעשה בזה מעשה מחודש, ונוצר שוב צורך לברך.

והיה מקום לומר שכוונתו לשלול את האפשרות שאחרי פעם אחת שהוא מניח כבר אין יותר קיום מצוה, ולכן לא שייך לברך יותר, וכך הבין בהלכה ברורה (סי' לו בה"ל סק"א). ולפי הבנה זאת אין חיוב להשתדל להמשיך ולהניח בהמשך היום, ולכן אי אפשר היה לתלות בו את אי הברכה. אבל נראה שאין אפשרות לומר כך, דלפי

ההבנה הזאת לא נימק רב אחאי גאון שום נימוק חיובי למה לא לברך, ובדבריו הוא רק בא לשלול את האפשרות שלא יהיה ניתן לברך. ואדרבה, לפי ההבנה הזאת זו סברה מדוע אפשר יהיה לברך, והרי רב אחאי מחזר אחר האפשרות שלא לברך. וכן קשה הלשון: "ועדיין לא שלים חיוביה". דהיה צריך לומר ועדיין לא פסיק חיוביה, אם הכוונה היתה לשלול את זה שכבר אין יותר אפשרות לקיים את המצוה. ולשון לא "שלים" משמע שהוא לא השלים את המצוה עדיין. ולכן נראה שכוונתו באומרו "ועדיין לא שלים חיוביה" היינו שהוא מצוה ועומד להמשיך ולהניח את התפילין בהמשך היום.

ומה שטען בהלכה ברורה שם שאפילו אם המצוה היא להניח רק רגע אחד, הוא יכול לקיים את המצוה שוב ושוב בכל פעם שמניח כמו כהן שמקיים מצוה כל פעם שמברך, הוא לכאורה קשה. דאדרבה, היא הנותנת. אם המצוה היא רק רגע אחד, הרי שהתקיימה כבר המצוה, וכשחוזר ומקיימה שוב יכול לברך שוב, כי מקיים קיום חדש. וההלכה ברורה עצמו אומר שיש לברך בגלל זה. והרי בעל השאלות בא לנמק בדבריו אלה מדוע לא יברך. אמנם דווקא אם אומרים שהמצוה להניח כל היום יש סברה לומר שבגלל זה לא יברך שוב, כי עדיין לא השלים את חוק חיובו. ולכן לא דמי לברכת כהנים שאחר ברכה אחת הוא גמר לקיים את המצוה, ומעתה כשבא לברך פעם נוספת הוא מקיים מצוה חדשה לגמרי ולכן יכול שוב לברך.

כך מבואר בתשובת גאון נוספת

וכן מבואר בתשובת גאון (תורתן של ראשונים ח"א עמ' מו; הלכות פסוקות מן הגאונים סי' סב; תשובות הגאונים אסף תרפ"ט סי' רסד²²), וז"ל: "ותפילין כל בר ישראל דקרי קריאת שמע מיחייב בתפילין, לבר מי שעושה מלאכתו ערום בשעת ערום. וליתא לדרבי ינאי דאמר תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים, דאמרינן לא נתנה תורה למלאכי השרת", עכ"ל. ומה שדימה את חיוב התפילין לחיוב קריאת שמע בא להשוות את גדריהם לעניין החיוב והפטור, וכמו שכתב גם הרמב"ם (הל' סת"ם פ"ד ה"ג) "כל הפטור מקרית שמע פטור מן התפילין", על פי דברי המשנה (ברכות יז ע"ב, כ' ע"א-ע"ב) שכללה את שתי המצוות הללו בחדא מחתא. ובשבלי הלקט (ענין תפילין) העתיק בסתמא את דברי הגאון הללו²³ בהאי לישנא, והוסיף: "אבל במקום

22. ומשם באוצה"ג (ברכות, תשובות סי' פט; שבת, תשובות סי' קנה). ובתש"ר ובה"פ מן הגאונים התשובה מיוחסת לרב יהודאי גאון.

23. ולא ציין שמקורם בתשובת רב יהודאי או גאון אחר.

שהעקתני ממנו עירב עם זה של מעלה, ולפי דעתי יש בו טעות, וכך רצה לומר: לא מיבעיא בשעת קריאה דכל בר ישראל חייב, אלא אפילו בלא קריאה (משעה) [בשעה] שעוסק במלאכתו, לבד מי שעושה מלאכתו ערום בשעת עירום, עכ"ל. וכוונתו למקור שהיה לפניו, שנפלה בו טעות בהבנת דברי הגאון, ומבאר שבה"ל את דברי הגאון שכוונתו לחייב אף שלא בשעת קריאה, ולפטור רק בשעת עירום. ומפורש יוצא שמצות תפילין היא להניחן כל היום.

כך משמע קצת מדברי רב האי גאון בעניין הנכנס לבית הכסא

ותר"י (ברכות יד ע"ב ד"ה אמר) דן באופן קיפול התפילין, וכתב וז"ל: "ורבינו האי גאון ז"ל מפרש דבנכנס לבית הכיסא מיירי, והכי קאמר: כשנכנס ביום וצריך לחלצם כדי שלא יכנס עמהם לבית הכסא, גוללן כמין ספר תורה, ואין צריך להניחן בכלי כיון שצריך לחזור ולהניחן מיד", עכ"ל. ומפשטות דבריו עולה שהאדם צריך לחזור ולהניח את התפילין כשיצא מבית הכיסא וכך היא מצוותו, ואף על פי שכבר הניח לפני שנכנס לבית הכיסא. ואמנם אין בזה הכרח גמור, וניתן להבין שמכיון שהאדם מעוניין להניח תפילין כשיצא מבית הכיסא, ממילא הוא נקרא "צריך" אף שאין עליו חיוב הלכתי. אך ההבנה הפשוטה יותר היא שהצורך הוא הלכתי. וכעין זה כתב המיוחס למרדכי (הל' תפילין סי' תתקסט) לשון "צריך" בדיונו על סוף זמן תפילין, וגם מדבריו משמע שבסתמא יש צורך לחזור ולהניח את התפילין אחרי חליצתן כשנכנס לבית המרחץ או לבית הכסא. ובהגהות הרמ"א ותלמידיו (על המיוחס למרדכי שם) צידד שכך גרס בגמרא.

כך היא גם דעת החינוך

וכן כתב בספר החינוך (מצוה תכב) וז"ל: "והענין בארבע פרשיות אלו יותר מבשאר פרשיותיה של תורה, לפי שיש באלו קבלת מלכות שמים ואחדות השם וכו', ואלה הם יסודות דת יהודית. ולכן נצטוינו להניח יסודות אלו כל היום בין עינינו ועל לוח לבנו, כי שני אלה האברים יאמרו חכמי הטבע שהן משכן השכל, ובהניחנו עליהם דברים אלו לזכרון נתחזק בהם ונוסיף זכר בדרכי השם ונזכה לחיי עד" וכו', עכ"ל. ומבואר שהבין שהמצוה היא להניח את היסודות הללו כל היום. והיינו כנ"ל, שההתחזקות ביסודות האמונה הללו דורשת קביעות גדולה, והקביעה של התורה שיהיו על לבנו ובין עינינו קשורה לאותה מגמה של התקשרות גדולה

עד כמה שאפשר לאותם יסודות אמונה. וכאשר הוא עושה את הפעולה הזאת באופן חד פעמי מצטמצמת האפשרות שהדברים יתחזקו בנו ונוסיף זכר בדרכי השם.

כן מבואר בריא"ז

וכן מבואר בפסקי הריא"ז (הל' תפילין אות לב): "חייב אדם להניח תפילין כל היום, משעה שהאיר היום כדי שיראה את חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירנו כמו שמבואר בברכות בפרק ראשון. וחייב להניחן עד שקיעת החמה". ומפורש יוצא מדבריו ברישא ובסיפא שלא מדובר רק בזמן שבתוכו חלה המצוה, אלא גם בחיוב להניח ברצף במשך כל הזמן הזה.

תירוצי הראשונים לכך שאלישע לא מסר נפשו על המשך הנחת התפילין

והראשונים התקשו בשאלה מדוע אלישע בעל כנפים נטל את התפילין מראשו, הרי בשעת שמד צריך למסור את הנפש על קיום המצוה, וכמבואר בגמרא (סנהדרין עד ע"א-ע"ב) שבשעת שמד אפילו על ערקתא דמסאנא צריך להיהרג ולא לעבור. והתוס' (שבת מט ע"א ד"ה נטלם) תירצו וז"ל: "היינו משום דבשינוי ערקתא מתנהג כעובד כוכבים ודומה שמוציא עצמו מכלל ישראל, אבל הכא אינו עושה כלום אלא שאין לו תפילין בראשו שעה אחת, והרבה ישראל שאין להם תפילין כמותו", עכ"ל. והרמב"ן (שבת שם ד"ה מאי טעמא) כתב וז"ל: "הני מילי לעבור על מצות לא תעשה, אבל אם גזרו לבטל מצות עשה ודאי תבטל ואל יהרג דשב ואל תעשה שאני. ועוד, שהן יכולין לבטל על כרחו, שיניחוהו בבית האסורין ותבטל מאליה", עכ"ל²⁴. והרשב"א (שבת שם ד"ה נטלם) כתב: "דהני מילי במצות לא תעשה, אבל במצות עשה לא, דשב ואל תעשה שאני דלא מוכחא מילתא", עכ"ל. והר"ן (חי' שם ד"ה נטלן) כתב: "דהני מילי לעבור על מצות לא תעשה, אבל גזרו לבטל מצות עשה כיון שאינו עובר בידים, ועוד שהן יכולין לבטלה ממנו על כרחו, שיניחוהו בבית האסורין ותבטל מאליה – הילכך מבטל ואל יהרג", עכ"ל. והריטב"א (שם ד"ה כיון) כתב וז"ל: "ומסתברא דלא קשיא דהא מצות תפילין בחיוב תורה אינו אלא בשעה שמקבל עליו עול מלכות שמים, ולהניח כל היום הוא מדת חסידות, וכיון שכן לא היה יכול

24. ויעוין עוד במה שכתב הרמב"ן (מלחמות פסחים ז' ע"א ד"ה ולשון) בנוגע לנוסח הברכה שמברכים בבדיקת חמץ: "כתב הראב"ד ז"ל בשם הרב רבי משה בר' יוסף ז"ל, דמשום הכי לא מברכינן לבער, דמשמע מצוה שאין לה גמר אלא חייב לעשותה תדיר, כגון הנחת תפילין".

למסור עצמו עליהם על שאר היום", עכ"ל²⁵. ומתירוצו של הריטב"א מבואר להדיא שהנחת תפילין כל שאר היום חוץ מהשעה שבה הוא מקבל עול מלכות שמים, אינה אלא ממידת חסידות. ואזיל בזה לשיטתו (שם ד"ה רבא) וז"ל: "ומסתברא שלא נאמרו כל הדברים האלו אלא למי שבא להניח תפיליו כל היום כמדת החסידים שאז צריך שיהא זריז בעצמו לנקיות זה כאלישע, אבל למי שמניחם בשעת תפלה וק"ש, כל אדם זריז בכך; שאין שינה בשעת התפלה ולא הפחה, דהא כתיב (עמוס ד, יב): 'הכון לקראת אלהיך ישראל"', עכ"ל. ומבואר שהנחת תפילין כל היום היא ממידת חסידות.

מתירוצי הראשונים שלא תירצו כריטב"א נראה שהבינו שיש חיוב להניחם במשך היום ולכאורה מהעובדה שהראשונים האחרים לא תירצו את תירוצו היה מקום להבין שהם אינם מקבלים את דעתו בזה, ואין הם סבורים שזו רק מידת חסידות אלא מצות עשה גמורה²⁶. וכן נראה מזה שהם נוקטים בפשיטות שזו מצות עשה. ואם לא היתה בזה אלא רק מידת חסידות או אפילו מצוה בעלמא שמקיימים אותה רק כרשות וברעותא דלבא ולא כהכרח לקיימה, לא היו צריכים לחלק בין עשה ללא תעשה אלא בין מצוה שחייבים לקיימה ובין מצוה שאפשר לוותר על קיומה. ויתירה מזו נראה לכאורה שהראשונים שתירצו שבקום ועשה לא צריכים למסור את הנפש, לא היו יכולים להגיע למסקנתם זו אלמלא המקרה של אלישע בעל כנפים, וכפי שעולה מדברי הריטב"א עצמו (שבת קל ע"א ד"ה וכל מצוה) שהביא את מה שכתב הרמב"ן שאין צורך למסור את הנפש אפילו בשעת שמד על מצות עשה ואת ראייתו מאלישע, וכתב: "ובודאי שהראיה שהביא רבינו ז"ל מהא דאלישע אינה ראייה, דדילמא אותה שעה שמצאו לאלישע לאו שעת תפילין היתה אלא מדת חסידות שנוטלין כל היום, ולהכי לא מסרו עצמן עליה אלא אלישע מפני שהיה גדול בדור", עכ"ל. ומבואר שהבין בדעת הרמב"ן שהמקרה של אלישע איננו רק מקרה המוסבר על פי הכלל הזה שאין למסור את הנפש על מצות עשה, אלא הוא מהווה ראייה

25. והוסיף והביא שם את הסבר הרמב"ן. ואולם כפי שיתבאר מיד, הריטב"א עצמו בהכרח לא נקט כרמב"ן בגדרי מצות תפילין, ונראה שהסכים עם הרמב"ן רק בקביעה שאין צורך למסור נפש לקיים עשה ולא בהבנתו בגדרי מצות תפילין.

26. אולם זה כשלעצמו אינו הכרח גמור, דייכתן היה לומר שנקטו את התירוץ שהיה עדיף יותר בעיניהם.

לכלל הזה. ואם אכן היה מדובר על מידת חסידות, לא היתה להם ראייה שאין צורך למסור את הנפש גם על מצות עשה גמורה.

אפשרות לומר שהראשונים למדו את דין עשה בשעת השמד מאסתר

ומיהו את ההכרח האחרון, שהמקרה דאלישע בעל כנפים היה המקור לעיקרון של אי חיוב למסור את הנפש על עשה, יש מקום לדחות. דלכאורה היתה להם אפשרות להביא ראייה לדבריהם גם מדברי אב"י (סנהדרין עד ע"ב) שהסביר את מה שאסתר לא מסרה נפשה למרות שהדבר היה בפרהסיא משום שהיא היתה קרקע עולם. וכך משמע קצת מדברי הנימוקי יוסף (סנהדרין יח ע"א ד"ה היכי) שכתב: "נקיטינן דשלשה עבירות חמורות יהרג ואל יעבור לעולם, ואפילו בצנעא, ואפילו שלא בשעת הגזרה, ואפילו הנאת עצמן; בר מהיכא דבידם להעביר, דבהא שרי בשב ואל תעשה, כגון אסתר דקרקע עולם היתה ובידם להעבירה בעל כרחיה. והוא הדין לכל מצות עשה שיש בידם לבטלה, ואפילו בשעת הגזרה, כגון מעשה דאלישע בעל כנפים", עכ"ל. וכן כתב (שם יז ע"ב ד"ה קרקע): "משום דקרקע עולם היא, לא מסרה עצמה למיתה. והוא הדין לכל דבר שבידיהם להעביר בעל כרחנו, שאין לנו למסור עצמנו למיתה בשב ואל תעשה, כגון אסתר, ואפילו בשעת השמד, כדאמרין גבי אלישע בעל כנפים שנטל תפילין מראשו כשראה קסדור, ושעת השמד היתה, ואף על פי כן נטלם הוא, לפי שהיה בידם להעביר", עכ"ל. ולכאורה ההבנה בזה היא שהיא אינה עושה מעשה, ולכן הותר לה. ומינה יש ללמוד לכל ביטול עשה שהוא בשב ואל תעשה, וצריך להיות מותר. ואם נאמר שהרמב"ן וסיעתו לא התכוונו להבנת הריטב"א, ולא למדו את העיקרון מאלישע אלא דווקא מהתירוץ של קרקע עולם, והמקרה דאלישע רק הוסבר על פי העיקרון, לא יהיה ניתן להוכיח מזה שלדעתם ההנחה במשך היום היא מצות עשה גמורה. ואולם כאמור יש להוכיח את זה מעצם זה שהם מתייחסים להנחה כמצות עשה ונאלצים לחלק בינה ובין לא תעשה.

לכאורה יש אפשרות ללמוד מאסתר לתפילין

ואף שהיה מקום לומר שיש הכרח להבין כהבנת הריטב"א בדעת הרמב"ן וסיעתו, דלכאורה הם מתיירים לבטל את העשה אפילו בקום ועשה, שהרי אלישע הוריד את התפילין בקום ועשה, ולזה לא היה מספיק התירוץ של קרקע עולם דאינו בקום ועשה, וע"כ המקרה דאלישע בעצמו הוא הראיה והמקור לעיקרון, ומינה יש ללמוד שזו מצות עשה גמורה. אבל נראה שאין בזה הכרח, דיש לומר שהסרת

התפילין היא רק גרמא ליצירת המציאות שאין עליו תפילין, שהיא עצמה מציאות של שב ואל תעשה. וכן נראה מהגדרת אסתר שהיתה קרקע עולם, אע"פ שהיתה עושה מעשה לבוא לאחשוורוש, דעכ"פ מעשה העבירה עצמו נעשה בדרך של קרקע עולם²⁷. ויתירה מזו, דווקא הרמב"ן הוא זה שמסביר (מלחמות פסחים ו' ע"א וסנהדרין יז ע"ב) שהיסוד של קרקע עולם הוא מצד שהעבירה יכולה להיעשות בכל מקרה ולא מצד אופן הפעולה בפועל שנעשה ממילא. ולכן בכל מקרה אין לחלק בהכי.

דחיית הלימוד מאסתר לתפילין, וקיום הקביעה שהראשונים חלוקים על הריטב"א

ומיהו לא ברור שדעתו של אב"י מקובלת להלכה, וישנם ראשונים (תוס' יומא פב ע"ב ד"ה מה, בתירוץ הראשון, ועוד) הסבורים שלדעת רבא דפליג עליה צריך למסור את הנפש גם בקרקע עולם ושכן הלכה. והרמב"ן (מלחמות סנהדרין יח ע"א) מביא את דברי התוס' הסבורים כך, ולא ברור אם מקבל את דבריהם, אף שמשמע קצת שהוא עצמו סבור שקרקע עולם היא סברה להקל אליבא דכו"ע להלכתא.

אבל בעיקר נראה שיש לדחות את האפשרות ללמוד מדין קרקע עולם דאסתר, משום שעדיין אין ראייה לשעת השמד, דאסתר לא היתה בשעת שמד²⁸. ואם כן גם אם מצינו שהתירו בקרקע עולם, וגם אם נאמר שרבא מקבל את תירוץ של אב"י, סוף סוף לא היתה להם אפשרות ללמוד את העיקרון הזה של ההיתר לעבור בשעת השמד. וע"כ שהיו חייבים ללמוד זאת מאלישע, ומזה יש להוכיח שראו בזה מצות עשה גמורה. ולפי המתבאר יש לצרף לראשונים הללו גם את הנמו"ק, דמבואר בדבריו שאלישע הזדקק להיתר מיוחד כדי לחלוץ את תפיליו. והרי כבר הניח את התפילין לפני כן, והספיק לצאת בהן לשוק ולברוח מהקסדור, ואם די בהנחה פעם ביום הוא היה רשאי לחלוץ את התפילין גם אלמלא הסכנה.

27. ומיהו כמה ראשונים (תוס' יבמות נד ע"א ד"ה אין, רא"ש כתובות פ"א סי' ד' ויבמות פ"ו סי' א, ועוד) נקטו שאם אונסים אותה להביא עליה את הערוה, אע"פ שבשעת המעשה היא תהיה קרקע עולם, חשיב מעשה. ואם כן מבואר דאין צורך שהעבירה עצמה תהיה בקום ועשה. ואולי לשיטתם הבאת הערוה עליה חשובה כגופו של מעשה ממש.

28. ואמנם הגמרא אומרת שאסתר פרהסיא היתה, אך אין ללמוד מפרהסיא לשעת השמד, דמדובר במושגים שונים עם גדרים שונים. וגם בסברה נראה שהחילוק בין שב ואל תעשה הוא חילוק שמתאים לפרהסיא, דחומרת הפרהסיא היא ברושם החיצוני של הדבר בפני הרבים שנוכחים לו, ובזה יש מקום לחילוק בין קום עשה לשב ואל תעשה, אך מבחינת מלכות שגזרת שמד אין הבדל בין קום עשה לשב ואל תעשה.

מהגדרת התירוץ של הראשונים יש ללמוד שסברו שיש חיוב להניח תפילין בשאר היום ועכ"פ יש לדון בתירוץ הראשונים על פי שיטת רש"י (סנהדרין עד ע"ב ד"ה ערקתא דמסאני) שביאר את דין ערקתא דמסאני המובא כדוגמא למצוה קלה שיש למסור עליה את הנפש בשעת שמד, וז"ל: "שרוך הנעל, שאם דרך הנכרים לקשור כך ודרך ישראל בענין אחר, כגון שיש צד יהדות בדבר ודרך ישראל להיות צנועים אפילו שנוי זה שאין כאן מצוה אלא מנהג בעלמא יקדש את השם בפני חביריו ישראל", עכ"ל. דלפי שיטה זאת אין הדבר תלוי בכך שזו צריכה להיות מצות עשה גמורה. ומיהו מסתבר לומר שעל מידת חסידות אין צורך למסור את הנפש גם לפי שיטה זאת. ולא דמי למנהג כשר בישראל, שעל זה שייך הטעם שכתב רש"י (שם ע"א ד"ה ואפילו): "שלא ירגילו הגויים להמריך את הלבבות לכך", עכ"ל. דמסתבר לומר שאם הם מצליחים למנוע מכל המון העם לקיים את מנהגם, יש בזה הרגל להמרכת הלבבות. אבל אם המון העם מעצמו אינו נוהג מידת חסידות זאת, ואין הם מבטלים בגזירתם אלא רק מחסידים יחידים, והחסידים עצמם עשויים להימנע מאליהם מסיבות שונות לקיים את מידת חסידותם בהתאם לצרכי השעה והמקום, אין זה בהכרח מרגיל את הנכרים להמריך את לבבות המון בית ישראל. ומכל מקום מהניסוח שניסחו את התירוץ שתירצו יש לכאורה הכרח לומר שהם ראו במצות תפילין כל היום מצוה גמורה, דאם כל ראייתם היא מאלישע, ולדעתם זו רק היתה מידת חסידות או מנהג טוב ואפילו קיום של מצוה דרבנן, לא היתה להם אפשרות לחדש שבכל מצות עשה אין חיוב למסור את הנפש בשעת השמד. ובאמת נראה מלשון הראשונים שהקשו קושיה זאת ותירצו לפי דרכם, שהם ראו בדין ערקתא דמסאני לאו גמור דהליכה בחוקות הגוים או אפילו לאו דסרך עבודה זרה, וכפי שהתבאר לעיל בדעת הר"ף ובעל השאלות.

הוכחת הישועות יעקב מדברי התוס' בדין זקן ממרא

ובדין זקן ממרא (סנהדרין פח ע"ב) איתא: "אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע. ואין לנו אלא תפילין אליבא דרבי יהודה", ע"כ. והיינו בכגון שיורה שיש לשים חמש טוטפות במקום ארבע כמבואר במשנה. והגמרא מבארת מדוע אין הדבר שייך במוסיף על ארבעת המינים בלולב. וכתבו התוס' (שם ד"ה אי סבירא לן) וז"ל: "ומיהו תימה, אמאי לא משכח לולב לרבי יהודה בכי האי גוונא, שאגד ג' מינין בפני עצמן דנעשה בכשרות ואחר כך אגד עמהן מין אחר, דהוה ליה

מוסיף גורע. ויש לומר כיון דקודם נטילתו נפסל הוה ליה גרוע ועומד, אבל תפילין אם הניחן בראשו בכשרות והניח גביהו בית חמישי הרי זה מוסיף גורע, שפוסלן ומבטל מצות שעל ראשו. ולא דמי ללולב, דאם נטלו ובעודו בידו הוסיף מין חמישי אין זה מבטל מצותו, דמדאגביה נפק ביה, "עכ"ל. והישועות יעקב (סי' לז סק"א) הוכיח מדבריהם כדעת הלבוש הנ"ל (עמ' שמג הערה 4) שההנחה במשך כל היום היא מהתורה, ודלא כאותם הסוברים לומר שההנחה בשאר היום היא מדרבנן. והנה, אע"פ שבאמת מוכח מדבריהם שההנחה בהמשך היום היא מדאורייתא, אין ראייה מדבריהם שזהו עיקר החיוב ולא רק למצוה מן המובחר. דנראה שאפילו הריטב"א שנוקט להדיא שהנחה בשאר היום היא רק מידת חסידות עשוי להודות שכאשר הוא מניח הוא מקיים מצוה דאורייתא, וכמו שלאחר שיאמר פסח, מצוה ומרור בליל הסדר, ויוסיף לספר ביציאת מצרים, יקיים מצוה דאורייתא בתוספת זאת, אע"פ שגם אם לא ירבה לספר, לא יהיה משובח אבל גם לא יהיה עברייני על מצוה דאורייתא. ובשביל להיחשב זקן ממרא אין הכרח שההמראה תהיה דווקא במצוה שהוא מקיים אותה בפעם הראשונה באותו יום. ומסתבר מאוד לומר שעצם ההוראה לשנות את קיום המצוה דאורייתא, אע"פ שהיא כבר קוימה באותו יום על ידי אותו אדם, שפיר צריכה להיחשב המראה.

אין הכרח מדבריהם שיש יותר מאשר מצוה מן המובחר דאורייתא

ולא דמי כלל להא דמצינו (רא"ש סוכה פ"ג סי' לג) שגם בארבעה מינים ממשך לקיים את המצוה בנענועים ובנטילתן בידו לבית הכנסת ובשעת ק"ש ותפילה²⁹. וכתב שם הרא"ש: "אף על פי שכל הדברים אינן מעכבין, מכל מקום הואיל ויש בהן מצוה מן המובחר חשיב כעובר לעשייתן", עכ"ל. דברור שגם הרא"ש מודה שהמצוה מדאורייתא הסתיימה בנטילה הראשונה, ומדאגביה נפק ביה. ורק מחדש הרא"ש דעל כל פנים לא נחשב שכבר הופסק קיום המצוה, כיון שמדרבנן עדיין יש הידור ומצוה מן המובחר להמשיך וליטול את הלולב. ולכן לעניין ברכה דרבנן, אפשר להחשיב את רגע הברכה כזמן שבו האדם עדיין חשוב כעוסק בקיום המצוה. וזה מה שסיים הרא"ש שם וכתב: "וכי האי גוונא אמרינן בירושלמי [דברכות פרק הרואה (פ"ט ה"א)]: העושה ציצית לעצמו אומר אקב"ו לעשות ציצית, נתעטף בו אומר אשר קדשנו במצוותיו וצונו להתעטף בציצית. אלמא אף על פי שכבר נתעטף מברך. ולא

29. שמזה היה אפשר ללמוד שאם התוס' בכל זאת חילקו בין לולב לתפילין, ע"כ שבתפילין זהו חיוב גמור, ואינו רק למצוה מן המובחר.

ראיה היא כולי האי, דהתם המצוה נמשכת כל זמן שהוא מעוטף ועומד, אבל לולב כבר יצא משעת נטילה, עכ"ל. ומבואר להדיא שבלולב אין אפשרות לראות את קיום המצוה כנמשך כל זמן שהוא אוחז בלולב. ואין כאן אלא רק תוספת בעלמא של התעסקות בלולב למצוה מן המובחר מדרבנן.

מהתוס' בסוכה נראה שיש מצוה להניח כל היום

ומדברי התוס' (סוכה מה ע"ב ד"ה אחד) נראה שיש מצוה להניח תפילין כל היום. ז"ל: "אחד זה ואחד זה שבעה – אין סוכה ולולב שוין לברכה, דאלולב אין מברך אלא פעם אחת ביום, אבל סוכה כל אימת דנכנס לה כדי שיאכל וישתה וישן, ואפילו עשר פעמים ביום, מברך אכל אחת ואחת, מידי דהוה אתפילין כל זמן שמניחן. והיינו טעמא דסוכה, דאי מתרמי ליה סעודתא לא אפשר למיכל חוץ לסוכה, אף על פי שכבר אכל בו ביום בסוכה. וכן תפילין כל היום מצותן שיהו מונחין בראשו ובזרועו, אבל לולב אין עיקר מצותו אלא פעם אחת ביום, עכ"ל. וכן כתב הרא"ש (בתוספותיו שם ד"ה אחד). ומבואר מדבריהם שהמצוה היא להיות התפילין מונחים בראשו ובזרועו כל היום. ונראה מדבריהם שאין המדובר רק על מידת חסידות בלבד. וגם לא נראה שאם הוא מניח הוא מקיים מצוה, אלא מלשונם נראה שכך היא המצוה בעיקרה. ואמנם אין הכרח גמור מדבריהם שהחוב הוא מדאורייתא. וייתכן שהמצוה הזאת היא מדרבנן בלבד. אבל ההשוואה שהשוו בדבריהם שם בין תפילין לסוכה, שבכל היום מחויב לאכול דווקא בסוכה ואינו יכול לאכול מחוץ לסוכה, מלמדת בפשטות שמבינים שגם המצוה של תפילין בהמשך היום היא מדאורייתא. מה גם שהם מנגידים שם בין תפילין וסוכה ובין לולב לעניין זה, והרי בלולב יש מצוה מדרבנן בנענועים גם אחרי הנטילה, ואם סוכה ותפילין מונגדים ללולב בזה, מסתבר לומר שבסוכה ותפילין המצוה היא מדאורייתא.

כך נראה גם מספר הישר

ובספר הישר (חידושים, סי' שמ) איתא: "והלכתא על ביעור חמץ. ואף על גב דלבער כולי עלמא לא פליגי, על ביעור עדיף ליה טפי, הואיל ועשיית מצותו זו היא גמר מלאכתו, דכיון שבדק עכשיו שוב אינו צריך לחזור ולבדוק; כגון מילה ושחיטה וכיסוי הדם ותקיעת שופר ופדיון הבן וטבילת כלים ונטילת ידים ומקרא מגלה ואכילת מרור והפרשת חלה והפרשת מעשר, על כל אלו וכיוצא בהן מברך על(יהן). דכיון שעשאו פעם אחת, שוב אינו חייב לחזור בו ולהאריך במצותן. אבל שאר מצות

שאין להן הפסק, דכל שעה חייב להתעסק בה, כגון תורה תפילין וציצית וסוכה ומילה³⁰ להכניסו בבריתו – בכולן מברך עליהן בל"ל, עכ"ל. ומבואר בדבריו שחיוב העיסוק במצוות תפילין הוא תמידי, והוא דומה למצוות נוספות שקיומן הוא מתמשך ואינו רגעי. וכן הובאו הדברים בשם ר"ת בספר המכריע (סי' סא), ובשם "ספר הישר לר"י" בספר תמים דעים (סי' קט"ז).

מהמאירי נראה שאפילו ההנחה כל יום היא רק ממידת חסידות

והמאירי (ברכות יד ע"ב ד"ה מה שביארנו) כתב וז"ל: "ובתלמוד המערב (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ג) הזכירו במקצת חכמים שהיו נזהרים שלא להניחם אלא בימים ידועים בשנה, והיה בהם מי שלא היה מניחם אלא אחר שבאו עליו יסורים ונתרפא, שהיה חושב בעצמו שמרקו היסורים את עונותיו. והיו סומכים זה למה שנאמר (תהלים קג, ג-ד) 'הרופא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי המעטרכי חסד ורחמים'. וראה איך הפליגו בכונה כלומר שהן צריכין גוף נקי מעבירות ומהרהורים, ואין ראוי להניחם אלא לאחר התשובה. וקצת חכמים נוהגים להניחם בימים שבין ראש השנה ליום הכפורים אחר התשובה והטבילה והוודוין, וכן הדבר נכון בעינינו", עכ"ל. ואם כוונתו לומר בסוף דבריו שיש להניח את התפילין אך ורק בעשי"ת ואחר התשובה והטבילה וכו', יש ללמוד ממנו שהבין שהגדר איננו להניח כמה שיותר בכל יום. דבשלמא אם היה אומר להימנע כשיש לו הרהור עבירה, היה אפשר להבין שאמנם הגדר הוא להניח כמה שיותר במשך היום, אלא שההרהור לא מאפשר לו להניח. אבל זה לכאורה נראה ברור שאין חיוב להימנע מהתפילין כל אימת שהוא עדיין לא טבל ועשה וידוין וכו'. ואין כאן אלא מילי דחסידותא. וברור שלא היה מקום להקל כנגד הדין רק בגלל חסידות מופלגת. וע"כ שהבין שאין חיוב מעיקר הדין להניח כמה שיותר, וכל כמה שמוסיף הוא רק משום מידת חסידות. ולכן יכולה לבוא מידת חסידות אחרת של זהירות בקדושת התפילין ולבטל את החסידות של ההנחה המרובה. ומסתבר לומר בדעתו שלפחות פעם בחיים זהו חיוב גמור מדאורייתא. דאחרת סוף סוף הוא לא יוצא מידי גדר של קרקפתא דלא מנח תפילין.

30. כוונתו בזה להנגיד למה שכתב קודם לכן במילה שהוא דוגמה למצוה חד פעמית שעוברת, דפעולת המילה אכן היא חד פעמית, אבל הוא מחדש שיש מצוה נוספת של "מילה להכניסו בבריתו", שמכוונת להכנסתו בברית ה' שזו מציאות נמשכת.

31. ושם נכתב "ותפלה" וברור שצ"ל "ותפילין", שהרי לא תוקנה ברכה על מצות התפילה.

מדברי הראב"ד אין הכרע בעניין זה

ובספר הבתים³² (בית תפילה, שערי תפילה ש"י ה"ד) כתב: "כל זמן שרוצה לקרוא בתורה או לשנות בתורה, הואיל והפסיק בנתיים צריך לברך, כדרך שאמרו בתפילין שכל זמן שמניח מברך. והראב"ד כתב שאינו דומה לתפילין, שהתפילין אין חובה עליו כל היום, לפיכך כל זמן שמניח מברך, אבל תלמוד תורה אין לה הפסק, דכתוב (יהושע א, ח): 'והגית בו יומם ולילה', וההגיון כל שעה, ואי אפשר זולתה", עכ"ל. ודברי הראב"ד הללו נדפסו מכ"י בהערות הרב קאפח לשו"ת הראב"ד (סי' קצד הערה יד), וכן הובאו בפירוש רבינו מנוח על הרמב"ם (הל' תפילה פ"ז ה"י), וכעין זה בספר המאורות (ברכות יב ע"א ד"ה השכים). ולכאורה מוכח מדברי הראב"ד הללו שאין חיוב להניח תפילין כל היום. אך נראה שאין ראיה מזה לנידון דידן, ואפשר להבין שכוונת הראב"ד לחלק בין לימוד תורה לתפילין, שמצוות לימוד תורה היא חובה מוחלטת, וכל אחד צריך להיות עסוק בתורה ללא הפסק אלא אם כן הוא אנוס ואינו יכול לעסוק בתורה. ולכן אין מברכים אלא פעם ביום, ואילו הנחת תפילין היא רק חובת השתדלות ואינה חובה מוחלטת. וגם אם הוא איננו אנוס אבל יש לו קושי להניח, הוא עשוי להיחשב כמי שמשתדל ואינו נחשב כמבטל את המצוה³³.

אף מדברי הכלבו אין הכרע בעניין זה

והכלבו (סי' קלח; ובאורחות חיים, דין המוסיף במצות או הגורע) כתב: "לא אקרי בל תוסיף אלא אם כן עושה במצוה דבר חדש, כגון חמשה ציצית וחמשה טוטפות, וחמשה מינין שבלולב, ארבע ברכות כהנים. אבל תקיעות שופר שאינו מוסיף אלא עושה המצוה שלשה פעמים, ליכא משום בל תוסיף, אף על פי שכל התקיעות מפורשות בתורה, כמו אם נוטל לולב שני פעמים או הניח תפילין שני פעמים", עכ"ל. והיה מקום לדייק מדבריו שאין חובה להניח תפילין כל היום, שאם לא כן אין הוה אמינא שהמניח תפילין שתי פעמים עובר בבל תוסיף. אבל נראה ברור שאין מקום לומר כך, ואדרבה, נראה שהוא מביא את המקרה הזה של תפילין כראיה שאין בל תוסיף בחזרה נוספת על המצוה, כיון שפשוט וברור שבתפילין אין בזה בל תוסיף אלא דווקא תוספת מצוה.

32. לר' דוד הכוכבי (דאישיטילא) מפרובנס, בן דורו של המאירי.

33. ויעוין בדבריו במקום אחר (טל חיים ק"ש ותפילה עמ' תקנט-תקס).

ד. הכרעת ההלכה

סיכום שיטות הראשונים והעולה לדינא

העולה מכל הנ"ל שלפי מסכת תפילין ולדעת רב אחאי גאון, רב שמואל בר חפני, הגאון המובא בשבלי הלקט, הרמב"ם, העיטור, הר"ד, החינוך, רבינו יונה והרא"ש, יש מצוה על כל אדם להשתדל להניח תפילין כל היום. כך נראה גם מהרמב"ן והרשב"א והר"ן, ואף נראה מדבריהם שהחיוב הוא דאורייתא, וכן משמע מפשטות שאר הראשונים הנ"ל. מדברי התוס' בסנהדרין נראה שיש קיום מצוה דאורייתא להמשיך ולהניח במשך היום, אבל לא ברור שיש חיוב גמור להשתדל בכך. ומדברי התוס' בסוכה נראה שעיקר המצוה היא להניח כל היום. לדעת הריטב"א ההשתדלות בשאר היום היא רק מידת חסידות. ומדברי המאירי נראה שגם הנחה פעם ביום היא מידת חסידות.

ולהלכה נראה שיש לנקוט כדעה המצריכה להשתדל להיות עליו כל היום, דישי ראיות רבות לכך מהגמרות ומשאר דברי חז"ל וכפי שהתבאר, וכן נוקטים רובם הגדול של הראשונים, ובכללם שני עמודי ההוראה הרמב"ם והרא"ש, ועמוד ההוראה השלישי הר"ף לא גילה דעתו. ולרוב ככל הראשונים חיוב זה הוא מדאורייתא ולא רק מדרבנן.

הגאונים והראשונים העידו שבזמנם מצות תפילין היתה רפויה בידם

והנה, כבר הראשונים העידו על כך שמצות תפילין רפויה בידם. וכבר בתקופת הגאונים נשאלה השאלה: "והאידנא מאי טעמא זלזלי ביה רוביה דעלמא" (תשובות הגאונים עמ' ס' קסא, ובעיטור הל' תפילין סא ע"ד בשם רב האי, ובשבה"ל ענין תפילין בשם רב שרירא), והגאון השיב: "הכין חזינא, דבארץ ישראל מימים הראשונים כיון דנפיש שמדא ולא יכלי לאחותי תפילי, אשתכחן מנהון. ובבבל טובא הוו זהירין, וביותר רבנן יושבי מדרשות וכו'. וכיון דהוה אתו מארץ ישראל להכא לא מחתינן תפילי, ואזלי' מהכא להתם ואשכחין ראשותא ורבנן דלא מחתינן תפילי, אימעוטי קליקלי³⁴ בכל דור ודור דאידימי להון לשאר עמא דצריכות גוף נקי כאלישע בעל כנפים, וטובא פרישו להון ראשונים דלא צריכין", עכ"ל. ורב האי גאון (משפטי שבועות ח"ב, כיצד משביעין ונשבעין; הובא בש"ך חו"מ ס' פז סקמ"א) נקט שגדר תלמיד חכם שאין מחייבים אותו להישבע בספר תורה הוא מי שמניח תפילין, ומזה משמע שסתם אנשים לא

34. כוונתו לומר שהיו מעט מקולקלים (או קלי דעת), ולא שהמקולקלים התמעטו.

הניחו תפילין. והתוס' (שבת שם ד"ה כאלישע) כתבו על הצורך בגוף נקי כאלישע וז"ל: "ומזה הטעם אין אנו יכולין ליפטר, שהרי בזה אנו יכולין להזהר", ונראה שכוונתם לומר שמכיון שמניחים רק בזמן התפילה, אפשר בקלות להיזהר, וכדברי הרא"ש דלהלן. והתוס' הוסיפו וכתבו: "ואין תימה על מה שמצוה זאת רפויה בידינו, שגם בימי חכמים היתה רפויה כדתניא" וכו', עכ"ל. והריטב"א כתב (שם ד"ה רבא) וז"ל: "ויש כמה בני אדם שמצות תפילין רפויה בידיהם, שלא מסרו לפי מה שפירשנו. ונראה מן התלמוד הבבלי והירושלמי כי גם בימי חכמי התלמוד היתה רפויה בידיהם, שלא מסרו עצמם עליה בשעת השמד", עכ"ל. והרא"ש (הל' תפילין סי' נח) כתב: "והאידינא שאין רגילין להניחן אלא בשעת תפלה, בקל יכול אדם ליזהר באותה שעה וכו', לכך צריך כל אדם ליזהר במצות תפילין. ומה שהיא רפויה ביד מקצת אנשים, היינו כדתניא (שבת קל ע"א): רשב"א אומר כל מצוה שמסרו ישראל עצמן עליה בשעת הגזירה, כגון עבודת כוכבים, עדיין מוחזקת היא בידם; וכל מצות שלא מסרו עצמן עליה בשעת הגזירה, כגון תפילין, עדיין מרופה היא בידם", עכ"ל. ואף שנראה שעיקר דבריהם מכוונים כלפי אלה שאפילו בשעת ק"ש ותפילה לא הניחו תפילין, מכל מקום נראה שאין אפשרות ללמוד מהמנהג של אי קיום המצוה כמקדמת דנא שיש בזה מנהג מכוון ורצוי מלכתחילה.

אף בעלי השו"ע כתבו כן, ויש לדון אם זהו מנהג של העדר או שלילה

והטור (סי' לו אות ב) כתב וז"ל: "מצותן להיותן עליו כל היום, אבל מפני שצריכין גוף נקי שלא יפיח בהם וצריך שלא יסיח דעתו מהן בעודן עליו, ואין כל אדם יכול ליזהר בהן, על כן נהגו שלא להניחם כל היום. ומכל מקום צריך כל אדם ליזהר בהן להניחן בשעת קריאת שמע ותפלה", עכ"ל. וכן העתיק השו"ע (שם סי' ב) להלכה. ויש לדון האם המנהג הזה שנהגו שלא להניח כל היום מלבד שעת ק"ש ותפילה הוא מנהג של שלילה, והוא צריך לחייב להימנע מלהניח, כי ההנחה היא ש"אין כל אדם יכול ליזהר בהן", או שזהו רק תיאור של מה שבפועל נהגו עם הצידוק למנהג, וזהו מנהג של העדר, אבל כל מי שיכול לנהוג כעיקר הדין שפיר טפי³⁵.

35. שלילה היא כמו המנהג שלא לעשות מלאכה בערב הפסח, והעדר הוא כמו שנוהגים שלא לכוון ברוב ברכות שמונה עשרה. וברור שכל מי שיכול לכוון יותר, קדוש ייאמר לו.

מדברי הגאונים וממנהגם נראה שהמנהג שלא להניח הוא העדר ולא שלילה

ונראה שיש לפשוט זאת מכך שהרבה פוסקים ראשונים ואחרונים ציינו כמנהג רצוי או לכל הפחות כמנהג חסידות להניח תפילין כל היום. ואם היה בהנחת תפילין כל היום משום ביטול מנהג חשוב בישראל שנהגו שלא להניח תפילין בגלל ההנחה שאין כל אדם יכול להיזהר בהן, לא היתה בזה מידה טובה ומידת חסידות. דכל מי שמבטל מנהג שנהגו כל ישראל הרי הוא פורץ גדר וישכנו נחש. מדברי רב האי גאון הנ"ל נראה שרק המון העם התרפו מהנחת תפילין כל היום, אך תלמידי החכמים הקפידו על כך. ורב נטרונאי בתשובה (ס"ז) כתב: "וששאלתם תפילין לאחר שקיעת החמה, רבותינו היכי עבדי. כך ראינו מהם שהיו עושין, שמניחין אותן קודם שקיעת החמה ומתפללין בהן תפילת המנחה וקורין קריית שמע עד ויאמר ה' ומסלקין אותן בוֹיאמר ה'. ואם יש שעה שצריך לשומרן או שנטרד לבו לסלקן מלומר אמת, או שממהר שליח צבור באמת, ואין לו פנאי לסלקן ולהניחן בנרתיקן קודם תפילה, שאי אפשר לאוחזן בידו ויתפלל, מתפלל בהן תפלה של ערבית", עכ"ל. ובתשובת גאון נוספת (הובאה בעיטור הל' תפילין ס' ע"ג) נאמר: "וששאלתם ממנהגא דרבנן, כך ראינו גאונים ואב"ד ואלופים הראשונים וכל חכמי הישיבה כך מנהגן, שחולצין עד כימי השמים על הארץ של ערבית", עכ"ל, וכעין זה בתשובת גאון נוספת (הלכות פסוקות מן הגאונים סי סב, ושערי תשובה סי' קנג): "ומנהג בשתי ישיבות שחולצין לאחר כימי השמים על הארץ של ערבית". הרי שהיה מנהג רווח בקרב חכמי ישיבות הגאונים להניח תפילין עד תפילת ערבית.

כך מבואר בקיצור פסקי הרא"ש

וכך כתב הטור להדיא בקיצור פסקי הרא"ש (הל' תפילין אות כח): "מצות תפילין ללובשן כל היום ומי שאין יכול להזהר כל היום לכל הפחות יניחן בשעת ק"ש ותפלה", עכ"ל. הרי מבואר שצמצום המצוה לזמן קריאת שמע ותפילה לא בא לשלול הנחה כל היום, אלא להוות שיעור תחתון, שגם מי שאינו יכול להיזהר להניח את התפילין כל היום יכול וצריך לעמוד בו.

כך נראה גם מדברי האחרונים וממנהגם

והישועות יעקב הנ"ל כתב: "ובאמת ראיתי חסידים ואנשי מעשה שאין מסירין התפילין כל היום. ואנחנו לרוב טרדות הזמן אין בידינו לקיים מצוות כתיקנן. השם יסיר מעלינו טרדות הזמן ועול סבלו, ונזכה לקיים מצותו, ויטע בלבבנו אהבתו

ויראתו, עכ"ל. ובמעשה רב (סי' יח) כתב בשם הגר"א: "לילך בהם כל היום, אפילו משא ומתן מותר. ואכילת עראי גם כן מותר, רק דברים בטלים אסור", עכ"ל. וכך הנהיג הגר"א בקרב תלמידיו ושומעי לקחו. וכך נקט ר' ישראל סלנטר, כמתואר בספר תנועת המוסר (מהד' תשנ"ו, ח"א עמ' שטו): "בנוגע לתפילין היתה דעתו שאין להקל לא להיות מעוטר בהן כל היום, ואם אי אפשר לצאת לשוק משום חוכה וטלולי, לא יחלצו לפחות את התפילה של יד, ואף בלי הכריכות, ואין אחת מעכבת את השניה", ע"כ. וכך נהגו עשרות מגדולי ישראל להניח תפילין במשך כל היום, וחלקם אף הנהיגו כך, וקיבצם הגר"ש דבליצקי בקונטרס שריד מעיר (נדפס בסו"ס צבי לצדיק, עמ' קיח-קכג). והביאור הלכה (סי' לו סוד"ה מצותן) אחר שביאר שצריך להיזהר מהיסח הדעת ואחר שנתן עצה להימנע מיוהרא למי שחושש, כתב וז"ל: "ואשרי המקיים כדינו, כמו שאמרו חז"ל (מגילה כח ע"א) שאלו תלמידיו את רבי זירא במה הארכת ימים, אמר להו וכו', ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין", עכ"ל. וכעין זה כתב בערוה"ש (סי' לו ס"ג): "ויש שמשמע מדבריהם שמי שירצה עתה להניחם כל היום בבטחו שלא יפיח ולא יסיח דעת, ומ"מ לא יניחם כל היום [מג"א סק"ב], ולענ"ד לא נראה כן. וכן שמענו שיש יחידי סגולה, ומה גם בדורות שלפנינו שהיו נושאים כל היום, ועכשיו נהגו גם כן היחידים השרידים ללמוד מעט בהם אחר התפלה [עיי' שם במג"א שהביא מתשובת רמ"ע מפאנו (סי' לו) שתיקן להניחן שנית במנחה ואשרי חלקם], עכ"ל. ומבואר מכל זה שודאי שאין מנהג לשלול הנחת תפילין אלא יש מנהג של העדר הנחת תפילין.

הבנת המג"א בדעת השו"ע שיש להימנע מלהניח מפני הרמאים

וכאמור, המג"א (שם סק"ב) הבין שבאמת צריך להימנע מלהניח את התפילין כל היום. וז"ל: "משמע קצת דאפילו מי שיודע בעצמו שיש לו גוף נקי לא יניחן כל היום מפני הרמאים, כמו שכתב בב"י לחד פירוש", עכ"ל. וכן כתב האליה רבה (סק"ב) שגם מי שיש לו גוף נקי שלא יניח³⁶. וכוונת המג"א לדברי הב"י (שם) שהביא את דברי הרא"ש (שם) שכתב: "והא דאמר בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ג) מפני מה לא החזיקו בה מפני הרמאים – עובדא הוה בחד גברא דהוה טעון ממונא בערובתא דשבתא, אשכח חד גברא מצלי ותפיליו ברישיה. אמר: לית לי ליפקוד ממוני אלא להדין

36. ויש קושי בדברי הביאור הלכה (שם ד"ה מצותן) שכתב בשמו שמי שיודע שיש לו גוף נקי אין לו לפטור את עצמו ממצות תפילין כל היום. ולכאורה הוא כותב בדיוק להיפך. דכך הוא מסביר את הנידון שעליו נאמר שנהגו שלא להניח.

דנטיר מצות כדון, אפקידיה גביה. לאפוקי שבתא כפר ביה. אמר: לא לך הימנית, אלא לשמא דקודשא דהוה על רישך. לא בעי למימר דלא החזיקו במצות תפילין משום דיש רשעים ומראין עצמן ככשרים ומרמין בהן הבריות, דבשביל זה לא יניחום הכשרים מלהניחן, כי ישרים דרכי ה' וגו'. אלא הכי פירושו: מפני מה לא החזיקו העולם להיות מניחין תפילין כל היום כשרים ונאמנים בעיניהם, כי כן היה הדבר ראוי מי ששם ה' נקרא עליו תמיד יראתו היא על פניו תמיד ולא יחטא. אלא מפני הרמאים שהן רשעים (בלבם), ומניחין תפילין לרמות בהן העולם, "עכ"ל. וכתב על זה הבית יוסף: "ולכאורה נראה שביאור דבריו הוא כמו שכתב רבינו ירוחם (ני"ט ח"ה, קעא ע"ג) וזה לשונו: פירוש שלא החזיקו בהם להניחן כל היום מפני הרמאים, אבל בשעת תפילה כל אחד מישראל נקרא ממושעי ישראל אם לא יניחם. ע"כ. אבל כשתדייק דבריו משכחת שדברי הרא"ש הם כמו שכתבו התוספות בפרק במה טומנין (שבת מט ע"א ד"ה כאלישע) דהכי פירושא מפני מה לא החזיקו נאמנות באדם המניח תפילין, וקאמר מפני הרמאין שהיו מניחין תפילין לרמות בני אדם. וכן כתוב בספר התרומה (סי' ריג), "עכ"ל. ובאמת שקשה להבין את ההו"א של הב"י בהבנת הרא"ש, ולכאורה הרא"ש ממש אומר להדיא את מה שהב"י הסיק בדבריו, וליכא לאיסתפוקי כלל בדבריו בעניין זה. דכל אריכות דבריו מהמילים כשרים ונאמנים וכו' אין לה הבנה ומשמעות אחרת. ואם רצונו היה לשאול למה לא מניחים תפילין כל היום, לא היה לו לומר את כל המשך דבריו הללו³⁷. אבל המג"א תלה את הסבר השו"ע בהו"א הזאת של הב"י ברא"ש.

קשיים גדולים בהבנת המג"א

ודברי המג"א לכאורה קשים מאוד. ראשית, דברי הטור והשו"ע מאוד ברורים. אין זכר בדבריהם לעניין הרמאים כלל וכלל. והם אומרים להדיא שהסיבה לכך שנהגו כך היא שצריך לשמור על גוף נקי, וזהו הנימוק היחיד המוזכר בדבריהם. שנית, הב"י לא אמר את דבריו אלא רק כהו"א אבל אמר להדיא שהפירוש הנכון בדברי הרא"ש הוא מה שהסיק בדבריו³⁸. וקשה אפוא לומר שבשו"ע יכתוב את

37. ודברים עוד יותר מפורשים מאלה כתב הרא"ש בתוספותיו (שבת מט ע"א ד"ה תפילין): "ואמרינן במדרש: תפילין מפני מה לא החזיקו בהם, מפני הרמאים. ויש טועים לפרש שלא החזיקו במצות תפילין מפני הרמאים, שמראין עצמן כחסידיים, ומחמת זה רפויה היא בידם. וליתא לפרושא הכי, אלא כך הוא עיקר הפירוש, מפני מה לא החזיקו נאמנות באדם שמניח תפילין".

38. וכנ"ל, שאליבא דאמת הדברים מוכרחים לגמרי בדברי הרא"ש, ויש קושי גדולה על עצם ההו"א.

דבריו למסקנה דדינא כהו"א זאת. וגם לא ניתן לומר שהוא כותב כדעת רבינו ירוחם ולא כדעת הרא"ש, שהרי הטור ודאי כותב דבריו על פי הרא"ש, וכמו שכתב הב"י להדיא בביאור דברי הטור. והשו"ע אינו אלא רק מעתיק את דברי הטור. שלישיית, כבר הקשו הראשונים (ובתוכם הרא"ש בעצמו³⁹) על סברת ר' ירוחם, כיצד ייתכן לבטל את עיקר המצוה בגלל חשש שיסמכו על רמאים. והיה הרבה יותר הגיוני ומוכרח (מה שבאמת פירשו הראשונים בירושלמי) שלא יסמכו על מי שמניח תפילין כל היום מאשר שיבטלו מכל העולם את עיקר המצוה של הנחת תפילין רק בגלל החשש שמא יסמכו על מי שמניח את התפילין כל היום. ואף שאולי אפשר היה לקבל בדוחק את הבנת רבינו ירוחם בירושלמי, ואולי כך היה מעשה שהיה, ואולי כך היתה המציאות מסיבות שונות – סוף סוף לקביעת הדין לדורות, איך ייתכן לבטל מעם ישראל את עיקר דין הנחת תפילין כל היום רק בגלל חשש שמא יסמכו על הרמאים⁴⁰.

בדברי הגאון מבואר שחשש יוהרה קיים רק במידת חסידות או באדם פרוץ

ודברי הגאון הנ"ל (תשוה"ג עמ' ס' קסא) נכתבו במענה לשאלה: "ויש מקצת התלמידים שמניחין תפילין, מי מחזי כיוהרא או לא או דילמא קיומי מצוה עדיף", ועל כך משיב הגאון: "ומאן דקבע להו חס ושלום דמחזי כיוהרא, וליכא למיחש ליוהרא אלא מידעם דלא מיחייב ביה ועביד ליה בפני רבים מידת חסידות, כיון שכולי עלמא לא קא מימנעי מן ההיא מילתא והוא קא מימנע מינה, או דקא עביד מאי דלא קא עבדין כולי עלמא, מיחזי כיוהרא, כדתנן (ברכות טז ע"א): חתן פטור מקרית שמע וכו', וכולהו בדבר שאין חייב בו, אבל תפילין דכל אדם חייבין בהם ומשום דאחרוני פשעין מאן דלא פשע לא מחזי כיוהרא", עכ"ל. ומבואר בדבריו שאין לחשוש ליוהרה במצוה שחייבים בה מעיקר הדין, אלא רק במידת חסידות. ועניין זה מבואר להדיא גם בעיטור (הל' תפילין סא ע"ד) בשם רב האי גאון.

והגאון (תשוה"ג שם) ממשיך וכותב: "ודאי אי אניש פריצא הוא, ולא ידע בשמור מצות, והדא מילתא דרבים פושעים (בההוא) [בה הוא] דקא מזדהר ביה, אבל מילי

39. וזה קושי גדול, כיצד אפשר לייחס לרא"ש את ההבנה שהוא שלל אותה להדיא.

40. ומלבד זה יש לציין שרבינו ירוחם (שם ע"ד) העתיק ללא הסתייגות את דברי העיטור הנ"ל שמהם נראה שמצות תפילין היא להניחן כל היום והדין הוא רק על מי שעוסק בתורה אם נפטר מהן, אך שאר אדם חייב בהן כל היום. ומכך משמע שאמנם לא החזיקו בהן, אך למעשה צריך להחזיק בהן. וכן הועתקו דברי העיטור באגור (הל' תפילין ס' טו).

אחרונייתא דרביס זהירין בהו קא פשע – אית למיחש ליוהרא. ולמימנעיה לא איפשר, דהיכין מימנע אדם ממצוה, משום דקא פשע מן חדא מימנע מן חדא, אלא אי הכי הוא מיבעי ליה לאחותיה בביתיה ושלא בפני רביס, [דאמרין] מאי טעמא זהיר האי בהדא מצוה מכל מצות אלא לאחויי יוהרא. אבל אי גברא דלא פריץ דלא ידע דפשע במצות, אף על גב דלא ידיע בגוף נקי ובזהירות וחסידות לא מיחזי כיוהרא, ואיכא למימר דאחרין נמי כד חזיין ליה עבדין כוותיה. וביותר מאן דאיתיה גברא רבה קשישא מעליא, דאי לא קבע קאי בעון דחילול השם, "עכ"ל. ומבואר בדבריו שדווקא באדם שפרוץ בעניינים אחרים שייך חשש יוהרה, וגם אותו "אי אפשר" למנוע מקיום מצוה, ורק ניתן לומר לו שיניח את התפילין בביתו. אך מי שאינו פרוץ אינו צריך לחשוש ליוהרה.

בדברי הגר"א מבואר שאין הכרח לחשוש ליוהרא והדבר מסור ללב כל אדם

ובמעשה רב (שם) כתב עוד בשם הגר"א: "ואם חושש ליוהרא⁴¹ בפני הבריות מותר בשל יד לבד. ומכל מקום טוב לעשות של ראש קטן והרצועות יהיה גם כן מכוסות, מליך בשל יד לבד, "עכ"ל. הרי שהחשש ליוהרא הוא רק למי שאכן חושש לכך. ואין כל אדם צריך לחשוש לכך. וחוש ממה שקבעו חכמים גדרים מיוחדים להימנע מחשש יוהרא (כגון בנידון השתתפות בתעניות גשמים שנועדו ליחידים (תענית י' ע"ב לשיטת ר' מאיר) ובנידון קריאת שמע לחתן בלילה ראשון (ברכות טז ע"ב לשיטת רבן גמליאל) ונטילת ידיים לפירות (חולין קו ע"א) ועוד) אין חיוב לחשוש ליוהרא בכל מקרה ועניין. והדבר מסור ללב, ולב יודע מרת נפשו אם הדבר גורם לו לגאווה והתפארות או שגורם לו לענווה ויראה ולפינוי לבו לדברי האמת והצדק.

הנחת תפילין במקום הרהור עבירה ובמקום שלא רואים זאת בעין יפה

ומיהו אין להניח תפילין במקומות שבהם יש מראות שעלולים להביא להרהור עבירה, וכפי שכתבו הראשונים (תשבץ קטן סי' רעג; כלבו סי' כא, בהנד"מ ח"א עמ' תמז-תמח, ובאורחות חיים הל' תפילין אות ג) והרמ"א (או"ח סי' לח ס"ד) שכאשר אדם מהרהר אסור לו להניח תפילין. ורק מי שקים ליה בנפשיה שמסלק מיד מדעתו את ההרהורים ולא שוהה בהם, רשאי להניח תפילין במקום כזה. וכן יש להימנע מהנחת תפילין

41. כנדצ"ל. ובנדפס: ליהורא.

כל היום במקום שבו הציבור סבור שאין להניח ונתלה בדעה שצריך להימנע, די ש לחשוש בדבר משום לא תתגודדו, ואכמ"ל.

גדר החיוב בהנחת תפילין פעם ביום למי שאינו יכול להניח כל היום

ולפי כל האמור יש לדון האם מלבד החיוב להשתדל להניח כל היום יש גם חיוב מוחלט להניח פעם אחת ביום, או שקיים רק דין ההשתדלות להניח כל היום. ונפקא מינה למי שאינו מניח תפילין משום שמצטער או שנמצא במקום שבו לא מתאפשר לו להניח תפילין, האם מחויב להתאמץ להניח עכ"פ פעם ביום. ובסימן הבא יתבאר שבשעת קריאת שמע ותפילה ישנו חיוב גמור להניח תפילין, ולא רק חיוב השתדלות כפי שיש בהנחת תפילין כל היום. ועדיין יש לדון האם מי שנאנס ולא הניח תפילין בשעת קריאת שמע ותפילה מחויב חיוב גמור להניח פעם ביום. ומדברי הראשונים נראה שאכן יש חיוב כזה, די ש לחלק בין הנחת תפילין כל היום שהיא קיום המצוה בשלימותה ועבורה צריך רק להשתדל אך אין חיוב גמור בעצם ההנחה, ובין הנחה פעם ביום שביטולה הוא ביטול עשה. לא מיבעיא לריטב"א הנ"ל (עמ' סו) שנקט שהחיוב הוא פעם ביום, אלא נראה שאף לשיטה שהחיוב הוא כל היום, יש חיוב יתר בהנחה פעם ביום, וכפי שהובא לעיל (עמ' סג) מדברי רבינו יונה, שסבר שהחיוב הוא כל היום ועם זאת כתב: "ומי שאינו מניח תפילין, יש עליו קרוב לשלש מאות עונשין בכל שנה" וכו', והיינו משום שיש חובה להניח עכ"פ פעם ביום. ובגמרות שלנו (מנחות מד ע"א) נאמר: "אמר רב ששת: כל שאינו מניח תפילין – עובר בשמונה עשה", ופרש"י (ד"ה בשמונה): "ד' פרשיות יש בהן ואכל חדא קיימי תרי עשה". אך בשבלי הלקט (ענין תפילין) מצטט בשם רב יהודאי גאון כך: "עובר בשמונה עשה בכל יום", וכן הובאה גרסה זו במקורות נוספים⁴². וגם מזה נראה שאי-הנחה במשך יום שלם היא ביטול עשה. וכך נראה גם מדברי הראשונים שלא גרסו תיבת "מעולם" במימרה דפושעי ישראל בגופם (ר"ה יז ע"א), וכפי שציידד הרא"ש (ר"ה פ"א סי' ה), ומדבריו יוצא שכאשר אדם יכול להניח תפילין ואינו מניח, הוא בכלל פושעי ישראל בגופם, ונראה דהיינו כשלא הניח יום שלם. וכעין זה הוא הגדר במצות תפילה, שגם בה יש שיעור תחתון מדאורייתא של פעם ביום ולצדו ציווי להוסיף כמה שיותר, וכפי שהתבאר במקום אחר (ט"ח ק"ש ותפילה עמ' פג ואילך), ועוד התבאר שם שזהו עיקרון ברמב"ם שגדרן של מצוות תדיריות הוא פעם ביום, יעוין שם.

42. תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' קנג), המנהיג (עמ' תרלג) בשינוי קל: "שאינו מניח תפילין בכל יום עובר בח' עשה", סמ"ג (מ"ע ג' ד"ה ועוד הבאתי).

וכעין זה הוא הגדר גם במצות תלמוד תורה, שגם פה יש שיעור תחתון של פעם ביום, וכפי שהתבאר גם זה שם (עמ' סז). ולכן גם מי שמסיבות שונות לא הניח תפילין בקריאת שמע ובתפילה ובשאר היום, צריך לטרוח ולהתאמץ כדי להניח תפילין לפחות פעם ביום.